# ئەھمەد يەسسەۋي

## ئىبراھىم ھەققولوۋ

مەلۇمكى، ئەھمەد يەسسەۋي تۈركى تەسەۋۋۇپ تەرىقىتى ۋە شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىسى سۈپىتىدە دۇنياغا مەشھۇر سىما. ئەھمەد يەسسەۋىينىڭ شېئىرىي ئىجادىيىتى ئەسىرلەر مابەينىدە تۈركى خەلقلەر تەرىپىدىن سۆيۈپ ئوقۇلۇپ كەلگەن. ئۇزبىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىدا ئەھمەد يەسسەۋي ئىجادىيىتىنىڭ غايىۋى - مەنىۋى تەسىرى بەكمۇ كۈچلۈكتۇر. ئەھمەد يەسسەۋىينىڭ تۇغۇلغان يىلى مەلۇم ئەمەس. لېكىن ئىلمىي ئەدەبىياتلاردا ئۇنىڭ ۋاپاتى 1166—1167 - يىللار دەپ بېكىتىلگەن. ئۇ سەيرەمدە شەيخ ئىبراھىم خاندا تۇغۇلغان. يەتتە يېشىدا ئاتىسىدىن ئايرىلىپ يېتىم قالغان. كېيىن ئارسلانباپ ناملىق شەخسنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەن. بۇ توغرىدا يەسسەۋي ھىكمەتلىرىدە خېلى مەلۇماتلار مەۋجۇت:

يەتتە ياشتا ئارسلان بابام ئىزلەپ تاپتى
ھەرسىز كۆرۈپ پەردە بىرلە بوكىپ ياپتى.

يەنە بىر ھىكمىتىدە مۇنداق سۆزلەرمۇ ئېيتىلىدۇ:

ئىشقىقە قەدەم قويغانلار ھەق دىدارىن كۆرەرلەر،
مۇسا سەفەت مەشھەردە ھەقتىن سوۋال سورارلەر.
سەرمەست بولۇپ ۋەسلىدە ھو زىكرىنى كۆرەرلەر،
ئارسلان بابام سۆزلەرىن ئىشتىگىز تەبەرۈك.

ئۇ زامانلاردا بۇخارا ئىسلام ئىلمىنىڭ ماۋەرو ئۇننەھىردىكى ئەڭ نوپۇزلۇق مەركەزلىرىدىن بولغان. ئۇ يەرگە تۈركستاننىڭ تۈرلۈك تەرەپلىرىدىن تالىبى ئىلىملار يىغىلىشقان. ئەھمەد يەسسەۋىيمۇ ئىلمۇ تەھسىل ئۈچۈن بۇخارا‌غا كەلگەن. ئۇ ناۋائى تەرىپىدىن «ئالىم ۋە ئىمامى رەببانى، ئارىغى ساھىب ئەھۋال» دەپ تەرىپلەنگەن خوجا يۈسۈپ ھەمەدانىيدىن ئەدەب - قائىدە ئۆگىنىپ، زاھىر ھەمدە باتىن ئىلىملىرىدىن ساۋاق ئالىدۇ. ئەبدولخالىق غىژ دوۋانىنىڭ «مەقامەتى يۈسۈپ ھەمەدانىي» رىسالىسىدىن مەلۇم بولۇشىچە، قۇرئاننى چەكسىز مۇھەببەت بىلەن تىلاۋەت قىلىش ۋە مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام دەۋرىت قىلغان ئىپتىقاد يوللىرىدىن يۈرۈشتە ھەمەدانىينىڭ ئۆز شاگىرتلىرىغا ئۆتكۈزگەن تەسىرى بەكمۇ ئىبرەتلىك بولغان. ھەمەدانىينىڭ پاراسەتلىك دىلى پۈتۈن مەخلۇقاتقا مۇھەببەت مىسالى بولغان. ئۇ ئىنتايىن كەمتەر زات بولۇپ پىقىرلىقنى بەكمۇ ئولۇغلىغان. ئۇنىڭ تۆت خەلىفەسىدىن بىرى- ئەھمەد يەسسەۋى بولغان. ئۇ ئىلمونە ھىسلىنى تۆگىتىپ، تۈركستانغا قايتىپ، ئۆز تەرىقىتىگە ئاساس سالغاندىن كېيىن دىن ۋە تەسەۋۋۇپ غايىلىرىنىڭ تەرغىباتى ئۈچۈن شېئىرىي شەكىلدىنمۇ پايدىلانغان. مورتلار زىكىر ۋاقىلىرىدا يەسسەۋى يارانلار ھىكمەتلەرنىمۇ ياد ئوقۇشقان.

يەسسەۋى خەلق بېشىغا كۆپ قېتىملىق ۋە مۇسىبەتلەر ياغقان دەۋرلەردە ياشاپ، ئىجاد قىلدى. ئۇ تۈرك ھۆكۈمرانلىرى - قاراخانىلار بىلەن قاراختايلار ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشلار ۋە ئۇلارنىڭ دەھشەتلىك ئاقىۋەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. شېئىرلىرىدا بۇ پاجىئەلەرگە بولغان مۇناسىۋەتلىرىنمۇ بىلدۈرگەن. «ناكەس، خەسىس، دىيانەتسىز» زالىملار ھاكىم بولغان جەمئىيەتتىكى شېپقەتسىزلىك ۋە مەنىۋى بۇزۇلۇشلار توغرىسىدا يەسسەۋى ئۆز ھىكمەتلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دېگەن:

نە ئائىدا رەھىم قالدى، نە ئاتادا،
ئاغا، ئىنى بىر - بىرىگە ماجەرادا.
مۇسۇلمانلار دەۋا قىلۇر، ئىچەر بادە،

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى



مەستلىغ بىلەن قەرىنداشىدىن تاندى، كۆرۈڭ.

يەشسەۋىينىڭ دۇنيا قارىشى، بىزنىڭ دەۋر كىشىلىرىنىڭكىگە نىسبەتەن باشقىچە شەكىللەنگەن. شائىرنىڭ ئىشق، ھەقىقەت، ئادالەت، قانائەت، ديانەت ئوخشاش مەسىلىلەرگە ياندىشىشى ئۆزگىچە يوللار بىلەن بولغانلىقىمۇ شۇبھىسىز. ئۇ ئۆز دەۋرى پەرزەندى سۈپىتىدە ئىسلام دىنى كۆرسەتمىلىرى ۋە ئىسلامىي ئەقىدىلەرگە تايانغان. بۇنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئېتىراپ قىلغان. شائىرنىڭ ھىكمەتلىرىنىڭ بىرىدە بۇنداق قۇرلارنى ئوقۇيمىز.

خوشلەمايدور ئالىملەر بىزنى ئويغان تۇركىنى،

ئارىغلەردىن ئىشتىسەڭ، ئاچار كۆڭۈل مۇلكىنى.

ئۇيات، ھەدىس مەناسى تۇركى بولسا مۇڭاپىق،

مەنىسىگە يەتكەنلەر، يەرگە قويار بۇركىنى.

ئەرەب تىلى ھۆكۈمران ۋە نوپۇزلۇق تىل دەپ ھېسابلانغان زامانلاردا مىللىي تىلدا ئىجاد قىلىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئىلغار ئىنتىلىش ئىدى. «دىۋانى ھىكمەت» نىڭ قاچان ۋە كىم تەرىپىدىن تۇزۇلگەنلىكى ئېنىق ئەمەس. ئەڭ قەدىمكى قولىيازمىلىرى ئۇن يەتتىنچى ئەسىرگە مەنسۇپ، مۇئەللىپلەر ۋاپاتىدىن نەچچە يۈز يىل كېيىن ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى خەلق ئاغزىدىن يېزىپ ئېلىنىپ، كىتابلىرى تۇرغۇزۇلۇپ، ئوقۇپ ئۆگىنىلگەن شائىرلارنىڭ ئۆتكەنلىكى كۆپچىلىككە ئايان. بەك قەدىمكىي بولمىسىمۇ، يەسسەۋى ھىكمەتلىرىنىڭ قولىيازمىلىرى ھەر ھالدا ساقلانغان. بۇ ھىكمەتلەر ئىنقىلابقىچە قازان ۋە تاشكەنت شەھەرلىرىدە بىر نەچچە قېتىم نەشىر قىلىنغان. يوقىنى بار قىلىش چارىسىزلىقى كۈندىلىكى بولۇپ تۇرغاندا، بارنى يوق قىلىشقا يول بېرىلمىگىنى تۇزۇك. ئەمما بۇ گەپ ئادەتتىكىچە مىراسپەرەسلىك مەزمۇنىدا چۈشىنىلمەسلىكى كېرەك. يەسسەۋى شېئىرلىرىنىڭ ھەممىسىنى جەملەپ، ئىلمىي تەھلىل ئارقىلىق ئوبيېكتىپ باھالاپ، يېڭى دەۋر ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئىدىيىسىدىن ئورۇن ئالىدىغان تەرەپلىرىنى كۆرسىتىپ، ئاممىغا يەتكۈزۈش ئەدەبىياتشۇناسلىقىنىڭ بۇرچى. نەۋائى ئۆز رۇبائىلىرىنىڭ بىرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ:

ئالەم ئىلى ئىچرە گەر گەدا، گەر شەھ ئېرۇر،

نى دەردكى، ئۇل كۆڭلىنى ئەرا ھەمدەم ئېرۇر.

«قۇرئان» نى تىلاۋەت ئەتسون ئەرئاگەھ ئېرۇر،

ئەل كۆڭلىگە چون دەۋا كەلامواللاھ ئېرۇر.

ئەھمەد يەسسەۋى دەل مۇشۇنداق نۇقتىنىينە-زەر بىلەن ياشىغان ۋە ھىكمەتلەر ئېيتقان كىشى. يەسسەۋى ھىكمەتلىرىنىڭ ئەخلاقى، پەلسەپىۋى، ئىلاھى يىلتىزلىرى توغرىدىن - توغرا قۇرئان غايىلىرى ۋە مۇھەممەت پەيغەمبەر ھەدىسلىرىگە باغلىنىدۇر. ئەھمەد يەسسەۋىي ئۇچۇن «ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە سەرۋەر بولغان مۇھەممەد» پەيغەمبەر تەلىماتى، ئەلنى «غەرىپ بىرلە يېتىمگە» موردوۋەتكە چاقىرىشى، «يولدىن ئازغان گومراھ» لارغا توغرا يول كۆرسىتىشى، «راست يۇ رېگەن قولىنى» ئىنتايىن ئېزىزلىشى، «يالغانچىلار قەۋمىنى ئومەمەت» كە قوشىماسلىقى ۋە ئاللاھدىن ئۆزگىگە تاپىنىش بولماسلىققا دەۋەت ئېتىشى بىلەن ئالەمشۇمۇل قىممەتكە ئىگە ئىدى. ئەگەر بىز مەسلىنىڭ بۇ تەرىپىنى چۈشەنمىسەك يەسسەۋى ئىجادىيىتىنىمۇ خالىس چۈشىنەلمەيمىز. قەدىمكىي تۇركى يادىكارلىقلىرىنىڭ بىرىدىن مۇنۇلارنى ئوقۇيمىز. «بىلىڭكىم، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۈچ كەررە ئېيتتىكى، «دىن نەسىھەتتۇر.» ئەيتۇرلەر، «يارەسۇلۇللاھ، نەسىھەت نى نەرسىدۇر؟» ئېيتتى: «موسۇلمانلارغا دىنىي ئىمان يولىنى ئۆگەتمەكتۇر، تەڭرىنى بىلمەكتۇر.» ئەھمەد يەسسەۋى ھىكمەتلىرىدىمۇ ھاكىم روھ - نەسىھەت روھى. لېكىن شائىرنىڭ ھەممە پەندى - نەسىھەتلىرى بىرلا مەقسەتكە قارىتىلغان. بۇ- مۇتلەق ھەقىقەتنى بىلىش، ھەقنى سۆيۈش. چۈنكى «ھەقنى سۆيگەن ئاشقالار» يولدىن ئېزىپ، نەپسۇ - دۇنيا ئۇچۇن ئىمان ساتارلىق

قىلمايدۇ. شائىر يازىدۇ:

توغرا يۈرگەن ئاشقىلاردىن خۇدا رازى،
ئاشىق ئىشى ئاسان ئەمەس قىلما بازى،
يالغانچىلار ئاشىق مەن دەر، ئاللاھ قازى،
ئىمانىنى پۈچەك پۇلغا ساتار ئەر مىش.

كىتابخان ئەھمەد يەسسەۋى ھىكمەتلىرىنى ئوقىغاندا ئىختىيارسىز شۇنداق خۇلاسىلارغا كېلىدۇ. خۇدا ـ ئىنسان بارلىقىنىڭ ئەڭ ئالى نامايەن بولۇشى. خۇدا دىلدا ياشايدۇ. بۇ دىل ئىلاھى جازىبە پەللىسىگە يېتىشى ئۈچۈن ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن تۇپتىن يېڭىلىنىشى كېرەك. مانا شۇ چاغدا قەلب دائىرىسىدىكى ئىنقىلاب سادىر بولىدۇ. بۇ ـ ھەقىقى ئىشق. ئادەم ھەق ۋە ھەقىقەت دەرىدىدە ئۆرتىنىپ يانمىقى كېرەك. شۇ ۋەزىپىنى قايسى دەرىجىدە ئورۇندىلىشىغا قاراپ ئادەمنىڭ ئادەملىكىنى بىلىش مۇمكىن. ئۇ روھىن مۇتلەق ئەركىنلىككە ئېرىشىشى، ھەر قانداق چەكلىمىلىكتىن قۇتۇلۇشى لازىم. ئەگەر ئادەمدە ئىشق بولمىسا، ھەتتا سەلتەنەت ساھىبى سۇپىتىدە داۋاڭ سالسىمۇ ئۇ يەنىلا قۇرۇق جەسەتتۇر. چۈنكى ئىشقسىزلارنىڭ «جېنىمۇ، ئىمانىمۇ يوق.» ئىشققا يەتمەك بۇ ئوتقا چۈشمەكتۇر.

ئىشق بەلاسى باشىگە چۈشسە نالان قىلۇر،
ئەقىلنىڭ ئالىب، بىھۇش قىلىپ ھەيران قىلۇر.

ئىشق سەۋداسى ـ ئېغىر سەۋدا. بۇ سەۋدادىن ئاشقىنىڭ «ئۈچىۈر ئاتمىش» تومۇرىغا تېترەك ئولىشىدۇ. ئۇ كۆڭلىنى تۇتىمەس ھەيرانلىقلارغا سالىدۇ. ئۇنى «تۇن سەھەرلەر ھەق ئۈيغىتىپ قان يىغلىتار، بىدار قىلىپ ئۆز ئىشقىغا دىل باغلىتار.» ئۇلۇغ يەسسەۋي ئەنە شۇ بىدارلىقلاردىن ئىبرەت قىلىپ كۆرسەتكەن ئاشىق، ئەڭ ئالدى بىلەن روھى ۋە كۆڭلى خۇداغا تولغان شەخستۇر. ئۇنىڭ ئۈچۈن دەردسىز ئادەم، ئادەم ھېسابلانمىغىنىدەك، ئىشقسىزلارمۇ بىمىسالى ھايۋاندۇر؛ يەسسەۋى مۇنداق دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ:

دەردسىز ئادەم ئادەم ئىرمەس، مونى ئاڭلاڭ،
ئىشقسىز ئادەم ھايۋان جىنسى، مونى تىڭلاڭ.

ئەھمەد يەسسەۋي ئەخلاقى پاكلىق ئۈچۈن قايغۇرغان دانىشمەن. يەسسەۋى ئىمان ئاۋازىنى ئاڭلاشقا، ھارام بىلەن ھالالنى بىلىشكە، ئاشقىلىقتا يالغان كۆرىنىشلەرگە ھېرىپلەسلىككە، توغرىلىقنى ياقلاپ، ئەگرىلىكتىن نەپرەتلىنىشكە ئۈگىتىدۇ. ئۇ نادانلىق، باغرى تاشلىق، ياۋۇزلۇقلاردىن نالىيىدۇ. ئۇ، ھەر قانداق ئىللەت ۋە قاباھەتنىڭ يىلتىزى ئادەمنىڭ ئېڭىدا قۇرۇپ تۈگىشى كېرەك، ئەنە شۇ چاغدا ھەچقانداق غەيرىي ئىنسانىي مەيىل ۋە خۇلقلار ئادەملەر ئارا مۇناسىۋەتلەر تۈپرىقىدا بىخ سۈرۈپ كۆكىرەلەيدۇ. بۇنىڭ ئۇلۇغ چارىسى ـ ئىلاھى ئىشقتۇر، دەيدۇ. چۈنكى، بىرىنچىدىن، «توغرا يۈرگەن ئاشقىلاردىن خۇدا رازى»، ئىككىنچىدىن، مۇھەببەت شەۋقىدىن خەۋەردار كىشى «ھارام مالغا» ئۆزىنى ئۇرۇشتىن ھەزەر قىلىدۇ. نىھايەت ئۇ «نەپس ئىلكىدە» خاراپ بولۇشتىن ئۆزىنى قۇتقۇزۇش تاقەتسىزلىكىدە ياشايدۇ. شۇ مەنىدىن ئېيتقاندا «مۇھەببەتسىز خالايىقتىن قاچقان ئاشىق» ھەتتا دوستىدىن ئاجرالغاندىمۇ ھېچ نېمىنى يوقاتمايدۇ. بەلكى يۈكسەك روھ ئىختىراسىدىن مەھرۇم ئاجىز دوستىدىن كۆرە ئىشەنچىلىك ۋە قۇدرەتلىك دوستقا قەلبەن قاتتىقراق باغلىنىدۇ. بۇنداق يۈرەك تەبىئىي ھالدا غەپلەت ۋە ئىللەتلەردىن دائىمى تازىلىنىۋېرىدۇ. بۇ چۈشەنچىلەر بولسا ھەر بىر سوپى ئىجادكارنىڭ ئەقلىي مىزانىدۇر. «ئېتقادىڭنى كۈندۈلۈك تۇرمۇش تەشۋىشلىرىدىن يۇكسەك تۇت. بىر مەزگىللىك ياكى ئۆتكۈنچى لەززەت ـ پاراغەتلەرگە ئىلاھى ھېسلىرىڭنى قۇربان قىلما!» ـ دەيدۇ سوپى شائىر.

خۇداغا مۇھەببەت، ئاخىرقى نەپىسگىچە شۇ سۆيگۈ غېمى بىلەن كۈن كەچۈرۈش، تەۋبە ـ ئىستىغپار، سەبرە ـ تاقەت، مەتنۇي شىجائەت، يالغۇزلۇقتىكى خىيال ۋە تەسەۋۋۇر كامالىتى، توغرىلىق ۋە سەمىمىيەت، نەپسىنى يېڭىش، پەقىرو پانا ـ بولار تەسەۋۋۇپتىكى ئەڭ مۇھىم تەلەپلەردۇر. ئەھمەد يەسسەۋي ھىكمەتلىرىنىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى



ماۋزۇ مۇندەرىجىسى خۇددى شۇ غايە ۋە مەسىلىلەر تەلقىنىدىن تەركىب تاپقاندۇر. ھەقىقى ئاشىقلارنىڭ پۈتۈن ـ دېھقەت ئېتىبارى مۇقەددەس روھقا قارىتىلغان. ئۇلار پەقەت خۇدانىڭ ئىشقىنىلا تەن ئالىدۇ.

بۇنداق مۇھەببەت ئادەمدىن پەۋقۇلئادە كۆڭلى پاكلىق ۋە نەپىس ئېھتىياجلىرىدىن ئازاد بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مىستىك ئاشىقنىڭ ئالاھىدە ئىبرەتلىك خۇسۇسىيىتى ـ ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان مۇرەسسەسىزلىكى. ئۇنىڭچە شۇملۇق ۋە گۇناھلارنى يېپىش ئىشىققا خىيانەتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ «ئىشىق يولىدا جان بېرىش» نى شەرەپ بىلىپ، مەنىۋى ـ روھى پاكلىنىشنىڭ جاپا ـ مۇشەققەتلىرىنى يەلكىسىگە ئېلىشى شەرت. بۇ ھەقتە يەسسەۋىي مۇنداق نەسىھەت قىلىدۇ:

جەپا چىكمەي ئاشىق بۇلمەس، تىڭلا غاپىل،
جەپا چىكىپ سابىد بولغان بۇلمەس جاھىل.

دېمەك جاپا چېكىپ ئاشىقلىققا يېتىشىش، بىرىنچىدىن، غاپىللىقنى ھايدايدۇ. ئىككىنچىدىن، جاھىللىققا يول قويمايدۇ. غەپلەتتىن قېچىش ـ پائال تەسەۋۋۇرلارغا كەڭ يول ئاچىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىلاھى ماھىيەت ئاختۇرۇلىدۇ. تەبىئىكى ماھىيەت ئىزدەۋاتقان شەخس ئەتراپ ـ مۇھىتتا سادىر بولۇۋاتقان ۋاقىئە ـ ھادىسىلەرگە بىپەرۋا قارالمايدۇ. ئەگەر دېھقەت بىلەن مۇھاكىمە يۈرگۈزسەك، يەسسەۋىينىڭ دىنىي ـ ئەخلاقىي پەلسەپىسىدە دۇنيادىن يۈز ئۆرۈش كەيپىياتىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سېزىمىز. ئۇنىڭدا بارى پەقەت يامانلىق، جاھالەت، نادانلىق، دۇنياپەرەسلىك ئىللەتلىرىگە كۈچ بەرگەن ۋاپاسىز دۇنيانى قەلبىتىن ھەيدەپ چىقىرىشقا بولغان دەۋەتتىنلا ئىبارەت. شۇڭا شائىر سۆزلىرى «ناھەق دەۋا قىلغان» قازى، ئىماملار، «ھارام يىگەن ھاكىملار»، «دۇنيا مېنىڭ» دەپ «جاھان مالىنى» يىغقان پارىخور ئەمەلدارلار، «ئاقنى قارا قىلغان» موللا ۋە مودەررىسلەر، ئەلنىڭ يەلكىسىگە مىنىپ ئېلىپ، «تاتلىق ـ تاتلىق» يەپ، «تۈرلۈك ـ تۈرلۈك» كىيگەن پۇلدار ـ بايلارغا قارشى كۆڭۈلدە نەپرەت ئويغىتىدۇ. بۇ پىكىرلەردىن «يەسسەۋى مەزلۇملار تەرىپىدە تۇرۇپ پىكىرەن كۈرەش قىلغان شائىر بولغان ئىكەن» دېگەن خۇلاسە چىقىرىلماسلىقى كېرەك. ئۇ، گەرچە «يىتىملار بۇ جاھاندا خار ئىكەندۇر، غەرىپلەرنى ئىشى دوشۋار ئىكەندۇر» ئوخشاش مىسرالىرىدا «كۆڭلى قاتتىغ خەلايىق» نى شەپقەتكە ۋە غېرىپ، يىتىم مەزلۇملارغا ئازار يەتكۈزمەسلىككە چاقىرغان بولسىمۇ، فېئودال جەمئىيەت ۋەكىللىرى قول ئاستىدا ئىزىلگەن مىھنەتكەشلەرنىڭ ھەق ـ ھوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرىشىشنى ئۆز ئالدىغا غايىۋى مەقسەت قىلىپ قويمىغان. ئەھمەد يەسسەۋىي ئۆزى بىلەن ئۆزى كۈرەش قىلغۇچىلارنىڭ مۇناسىپ ئىجادكارى سۈپىتىدە بەكمۇ ئېتىبارلىق سىما. ئۇ ئادەمگە ئۆز ـ ئۆزىنى كەچۈرمەسلىك سىرلىرىنى ئۆگىتىدۇ. شائىر ئۆز قەلبىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر جايلىرىغا نەزەر تاشلاشنى تەرغىپ قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ ئەخلاقى ئېتىرازىدا شەخسنىڭ مەنىۋى ئىلاھى كامالىتىگە توسقۇن بولىدىغان سەلبى خۇسۇسىيەتلەر تەھلىلى ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن. ئەھمەد يەسسەۋىيدىكى سەمىمىيەت ـ ئاشكارىلىقتا. ئۇنىڭ بۇ ئاشكارىلىق تەلەپلىرىگە چىداش بەزىدە ناھايىتى مۇشكۈل، بۇنى ئۈمىدسىزلىك دەپ چۈشىنىش مۇمكىن ئەمەس. يەسسەۋىي ھىكمەتلىرىدە ئۈمىدسىزلىك ئەمەس، غەمكىنلىك، مەرىپەتلىك روھنى سۆيىدىغان دەرت ۋە پەريات باركى، ئۇلار ئىنساننىڭ ھېسسىي پاجىئەلىرىنى بۇرۇنراق چۈشىنىشكە خىزمەت قىلىدۇ.

ئالىملارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا قارىغاندا، گۇناھ مەسىلىسىگە نەزەر ئاغدۇرمىغان، گۇناھنى بىلىش ۋە ئۇنىڭدىن خالاس بولۇش يوللىرىنى كۆرسەتمىگەن بىرەرمۇ دىن يوق ئىكەن. ئىسلام دىنى بويىچە گۇناھنىڭ دەسلەپكىسى ئەخلاق قائىدىلىرىدىن چېكىنىش، ئىمان ۋە دىيانەتكە خىلاپ ئىش تۇتۇشتۇر. شۇ مەنىلەردە گۇناھ ـ ئەخلاقتىكى زەئىپلىشىش، گۇناھكارلىق قانۇنىي شەكىلدە ئادەمنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن نەپرەت پەيدا قىلىدۇ ۋە شۇنداقلا نەپرەت گۇناھتىن قۇتقۇزىدۇ. ھەتتا بەزى خىرىستيان ۋە نەسىرانى مىستىكلىرى گۇناھنى ئىزگۈلىكىنىڭ زەرۈرى ۋاستىلىرىدىن بىرى دەپ ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ تەلىم بېرىشىچە،

ئادەم گۈناھ قىلىپ، كېيىن گۈناھىنى ئېنىق چۈشىنىپ، ئۇنى بىر تەرەپ قىلىشتا قورقماستىن ھەرىكەت قىلالىسا كامىل ئىنسانغا ئايلىنالايدۇ. گۈناھنى ئىقرار قىلىش - پاكلىنىش دېمەكتۇر. لېكىن گۈناھكارلىق يالغۇز ئۆز ئەيىپلىرىنى ئىقرار قىلىشلا ئەمەس، بەلكى ماھىيەتنى چۈشىنىپ، ھەقىقەتنىڭ مۇقەددەس قۇلۇپىغا ئاچقۇچ سېلىشتۇر. گۈناھ ھېسسىياتلىرىنى يېڭىش - ئەھمەد يەسسەۋي ھىكمەتلىرىدە نەپسىنى يېڭىش بىلەن بىللە تەلقىن قىلىنىدۇ. تەسەۋۋۇپقا دائىر كىتابلاردا كۆرسىتىلگىنىدەك، نەپسىگە قارشى كۈرەش نەپىس ئەل - ئەمارەنى زەبۇن قىلىشتىن باشلىنىدۇ. چۈنكى، ئۇ كىشىنى زوراۋانلىق، مۇناپىقلىق، ئىشرەتپەرەسلىك، ئاداۋەت، نادانلىق، يۇزسىزلىككە ئۈندەيدىغان نەپسانىي قوۋۇەتتۇر. نەپس ئەل - ئەمارە بىلەن كۈرەش كۆكۈلنى يېڭى پەللىگە كۆتىرىدۇ. بۇ - نەپس ئەل لەۋۋامەدۇر. ئۇنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى ئۇنى كايىماق، تەنە - نادامەت قىلماق، ئىككى يۈزلىمىلىك قىلماسلىقنى ئويلاش، قىسقىسى، ئەخلاق ۋە ئەدەبتە مەلۇم بىر قائىدىگە رىئايە قىلىش ۋە ھەددىدىن ئاشماسلىقتۇر. نۆۋەتتىكى باسقۇچ نەپس ئەل مولھەمە. مولھەمە - ئىلھاملىق، ئېلھاملانغان دېمەكتۇر. «ئىلھام دېگەندە كىشىگە بىرەر سىرلىق ھادىسىنىڭ توساتتىن ئايان بولۇشى مەلۇم بولىدۇ، - دەيدۇ پروفېسسور ئا. روستەموۋ، - «نەپس - ئى مولھەمە» دېگەندە بولسا تۇرلۇك جازىبىلىك ئىستەكلەرنى ئويغاتقۇچى كۈچ نامايەن بولىدۇ. بۇنداق نەپس ئىگىلىرىگە ھاياجان، ئىجاد، پىدايىلىق، گۈزەللىك ۋە سەنئەتنى سۆيۈش خىسلەتلىرى خاستۇر.» تۆتىنچى باسقۇچ نەپس ئەل - موتمەئىننا دەپ ئاتىلىدۇ. سەبىر، تەۋەككۈل، تەقدىردىن رازىلىق، مىننەتدارلىق، ئىشەنچ، خاتىرجەملىك ئۇنىڭ ئاساسىي سۈپەتلىرى. نەپس ئەل - رازىيە بولسا ئاللاھ ئۈچۈن ھەممىسىدىن كېچىپ، ھەق جامالى گۈزەللىكلىرىدىن ھوزۇرلىنىشنى شەرت قىلىپ قويىدۇ.

— نەپسى ئەل - مەدھىيەدە نازۇك مىجەزلىك، خەلق يارانقان ھەممە نەرسىلەرگە مېھىر، روھىي يورۇقلۇق ئادىتى تۈپ نەرسىگە ئايلىنىدۇ. ئىشىق چىراي ئاچىدۇ. بۇ باسقۇچتا قەلبىنىڭ پۈتۈن ھەرىكەتلىرىنى ئاللاھ باشقۇرىدۇ. خەلقدىن ھەققە قاراپ تەلپۈنگەن كۆڭۈل، ھەقتىن خەلققە مېھرى - شەپقەت نۇرلىرىنى ئېلىپ قايتىدۇ. نىھايەت ئاخىرقى باسقۇچ - نەپس ئەل - كامىلەگە يەتكەندە، يۈرەك ھەممە ئىلاھى سۈپەتلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرۇپ كامىللىشىدۇ. ئەھمەد يەسسەۋي نەپسىكە قارشى جەڭگە چاقىرغاندا، ئېنە شۇ «مەنزىل» ۋە ماھىيەتكە ئېرىشىشنى ئېتىبارغا ئالغان. ئۇنىڭ تەرىپىچە، نەپس «يەبان قوشتەك قولغا قونماس» بىر نەرسە. بۇ «قۇش» ئۆز خاھىشچە پەرۋاز قىلىۋەرسە ئادەمنى كۈنسايىن ھالاللىقتىن يىراقلاشتۇرىۋېرىدۇ. ئاقىۋەتتە بولسا مونو قۇرلاردىكى ئەھۋال يۈز بېرىدۇ؛

نەپسى يولىغا كىرگەن كىشى رەسۋا بولۇر،
يولدىن ئېزىپ، تېيىپ، تۇزۇپ گۇمراھ بولۇر.

ياتسە - تۇرسا شەيتان بىلەن ھەمراھ بولۇر.

شائىر نەپس نەدىلىرگە قارىتىپ، نەپسىڭنى يىغ ۋە ئۇنى يوقات، دەپ مۇراجىئەت قىلىدۇ، ۋە يازىدۇ:

نەپسىم مېنى يولدىن ئۇرۇپ خار ئەيلىدى،
تىرمولتىرىپ خەلقتە مەنى زار ئەيلەدى.

قىسقىسى يەسسەۋىينىڭ خۇلاسىلىرى شۇكى، نەپس - يوشۇرۇن، لېكىن ناھايىتى چوڭ دۇشمەن. ئۇ ئىنسانىتىڭ پۈتۈنلىكىنى پارچىلايدۇ. ئۇنىڭ ۋەسۋەسىسىدىن مەنسۇى ئاسايىشلىقلار بەرھەم تاپىدۇ.

يەسسەۋىيدە «ئاللاھ دەردى ساتقۇ ئەرمەس، ساتسىڭ ئالساڭ» دېگەن مىسرا بار. ئۇ «ئاللاھ دەردى» نى ئىشىق ئوتلىرىغا دىلىنى يېقىش، پاكلىنىش ئازابى، تاما، يالغان، مىكىر، مەنسەپ ۋە بايلىق خىرىسلىرىغا قۇل بولماسلىق دەپ چۈشەنگەن.

كۆزۈم نەملىك، دىلىم غەملىك، مەن ئەلەملىك،
نېچۈك ئىلاج ئەيلەر مېنى بىلمام، دوستلار.

بۇ ھەسرەتتە، نادامەتتە ياشىم ئاقىپ،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى



قايۇ تەرەپ كىتەرمىنى بىلمام دوستلار.

شائىر بۇنداق ئىمكانسىزلىق ھالەتلىرىنى بەكمۇ قەدىرلەيدۇ. چۈنكى ئۇ ھەسرەت ۋە نادامەتتە قانچىلىك كۆپ ئۆرتەنسە، قانچىلىك كۆپ ھەيرانلىققا چۈمسە، «ئىشق سىرى»نى شۇنچە چوڭقۇر ئىدراك قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن «ئىشق سىرى» مانا مۇنداق ماھىيەتكىمۇ ئىگە: ئىنسان ھەقىقەت ئالدىدا تىك تۇرۇپ، ئاللاھ ئالدىدا يۈزىنى يورۇق قىلغاندەك، ھەر بىر كىشى ئۆزلىنگى قارشىسىدىمۇ قامىتىنى پۈكمەسلىكى كېرەك. لېكىن بۇ ئاسان ئىش ئەمەس. بەلكى شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يەسسەۋى تەقدىرنىڭ قاراڭغۇ ۋە تۇمانلىق ئاسمانلىرىغا غەمكىن نىگاھ تاشلىغاندۇر. شۇنداقلا ئاسماندا يورۇق يۇلتۇز كۆرمىگەندەك، ئەتراپىدىمۇ بىرەر كامىل ئىنسانىنى ئۇچراتمىغاندۇ. ئۇنىڭ «دانا تاپماي، يەر ئاستىغا كىردىم، مانا» دېيىشى زادى ئاساسسىز بولمىغان.

ئاكادېمىك ئا. ئى. كىرىمسكىنى تۈركى خەلقلەرنىڭ سوپىلىق غايىلىرىغا بولغان ئېتىبارى تۇغرىسىدا پىكىر قىلىپ، ئەھمەد يەسسەۋىي ئىجادىيىتىنى شۇ قىزغىنلىقنىڭ ئېھتىياجى مەھسۇلى سۈپىتىدە باھالىغان. يەسسەۋىي تۈركى ئەدەبىياتتىكى دەسلەپكى مىستىك ئىجادكارلاردىن. ئۇنىڭ مۇشاھىرە ۋە ھەقىقەت يوللىرى مىستىك مايىللىققا ئىگە. لېكىن ئۇ بۇ يۆنىلىشنى ئۆزى كەشپ قىلغىنى يوق. بەلكى ئەرەب ۋە پارىسلاردىكى تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتى تەجرىبىلىرىگە تايىنىپ يارالقان. تۈركى خەلقلەرنىڭ ئاغزاكى ئىجادىيىتىدە يارىتىلغان دىنىي قوشاقلاردىن ئىلھاملانغان. يەسسەۋىي ھىكمەتلىرىنىڭ ۋەزنى خەلق شېئىرىيىتىدىن ئۆزلەشتۈرۈلۈپ، پوئېتىك ئوبرازلارنىڭ كۆپچىلىكى ئاغزاكى ئەدەبىياتتىن ئېلىنغان. بىراق يەسسەۋىي ئىجادىيىتىنى مىستىسىزم تارىخى، تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى، بولۇپمۇ شەرق تەسەۋۋۇپ شېئىرىيىتىنىڭ پوئېتىك ئوبرازلار سىستېمىسىدىن ئايرىپ تۇغرا چۈشىنىشمۇ، ئادىل باھالاشمۇ مۇمكىن ئەمەس. بۇ مەسىلىدە بىزنىڭ ئەدەبىياتشۇناسلىقىمىزدا قانداق نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى؟ ئاساسەن ئەھمەد يەسسەۋىي «ئىنتايىن رېئاكسىئون شائىر» دەپ قارىلىنىپ كېلىندى. تۇغرا، يەسسەۋىي ھىكمەتلىرىنىڭ ۋە ئۇنىڭ غايىلىرىنىڭ خەلقچىلىقىنى تەستىقلىغۇچى ئايرىم ماقالىلارمۇ ئېلان قىلىندى. بۇلار مەرھۇم ئالىم ئېرگەش روستەموۋنىڭ «ئەھمەد يەسسەۋى ھىكمەتلىرىدە تارىخ ۋە ھايات ساداسى» ۋە «ئەھمەد يەسسەۋىي نامىلىق ماقالىلىرى ئىدى.

«ئۆزبېك تىلى ۋە ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1973 ـ يىل 3 ـ سانىدا بېسىلغان «ئەدەبىياتشۇناسلىق پەننىڭ پارتىيەۋىلىكى ۋە غايىۋىلىكى ئۈچۈن» دەپ نامىلانغان ماقالىدا ئېرگەش روستەموۋ، يەسسەۋى ئىجادىنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ئىدېئاللاشتۇرۇشقا «يول قويغىنى» ئۈچۈن تەنقىداتچى سۈپىتىدە ئەيىبلەندى. «... يەسسەۋىي ھىكمەتلىرىگە/ خاس ئاساسىي خۇسۇسىيەت، دېيىلىدۇ، ئۇ ماقالىدا، ـ ئىلاھىيەتكە چېكىنىش، رېئال ھايات مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشتىن قېچىش، كىشىلەر كۆڭلىنى بۇ دۇنيادىكى ھاياتتىن سوۋۇتۇش، ئۇ دۇنيا ھەققىدىكى دىنىي تەسەۋۋۇرلار بىلەن ئالداشتىن ئىبارەتتۇر. شائىر ئۆز ھىكمەتلىرىدە ئاساسەن دىنى ـ مىستىك ئوبرازلار ئالىمىدە ياشاپ، مۇھەممەدنى، ئۇنىڭ يارەمچىلىرى خەلىپىلەرنى، مىستىكلارنى كۆكلەرگە ئۇچۇرۇپ تەرىپلەيدۇ ۋە ئىدېئاللاشتۇرىدۇ. ئېرگەش روستەموۋ بولسا ئەنە شۇنداق شېئىرلارنىمۇ ئىجابىي باھالاپ، ئۇنىڭ ھەقىقى مەزمۇنىنى يوشۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىدۇ.» مانا، سىزگە «ھەقىقى ئىلىم ئەھلى بولغان ئەللامە» لەرنىڭ پىكرى ۋە ئۇلارنىڭ ئولۇغ يەسسەۋىگە بولغان مۇناسىۋىتى. «ئىلاھىيەتكە قايتىش» توغرىسىدا ئىلاھىيەتنى چۈشىنىدىغان ئادەم گەپ قىلغىنىدا ئىدى، يەسسەۋىيگە مۇنداق ھاقارەت تېشى ئېتىشتىن ئۆزىنى بىرئاز بولسىمۇ تارتقان بولار ئىدى. ئىلمىنىڭ كۆچى شۇنىڭدىكى ئۇ ئالغا سۈرگەن پىكىر ۋە كۆز قاراشلىرىنى ئىسپاتلايدۇ. ئىسپاتلاشتا بولسا دەلىل ۋە تەھلىلگە تايىنىدۇ. يەسسەۋىيگە ماختاشنىڭ كېرىكى يوق، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى زىددىيەتلەرنى تەھلىل قىلىش بىزدىن مەسئۇلىيەت ۋە مەرىپەتنى تەلەپ قىلىدۇ. مەرىپەتى تېيىز بولغان ئالىملىق زالىملىقتىن

يامان. چۈنكى ئۇ ئادەملەرنىڭ ئىشەنچىسىدىن پايدىلىنىپ، ئاقنى بىمالال قارا دەپ ۋەكالەت بېرىۋېرىدۇ.

ئەھمەد يەسسەۋى «رېئاكسىئون ـ فېئودال تائىپىنىڭ دۇنيا قارىشىنى ئىپادىلىگەن، دىن نىقابىدا تەرىكىدۇنياچىلىقنى تەرغىپ قىلغان، مەزلۇم ئاممىنى زالىملارغا باش ئېگىشكە چاقىرغان تەرىقەتنىڭ ئاساسچىسى» سۈپىتىدە ئەدەبىياتشۇناسلىقىمىزدا كەسكىن ۋە ئىزچىل ئەيىبلىنىپ كەلدى.

ئاكادېمىك ئى. مويىنوۋنىڭ ھۆكمى خۇلاسىسىغا قارىغاندا «يەسسەۋىي مەكتىپىنىڭ مىستىك تەلىماتى مېھنەتكەشلەرنى سىنىپىي كۈرەشتىن چالغىتىتى ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ زالىملارغا قارشى كۈرىشىگە توسقۇنلۇق قىلدى... يەسسەۋىچىلىك ماۋەرا ئوننەھەر خەلقلىرىنىڭ كۈچىنى چىڭگىزخان ھۇجۇمىغا قارشى سەپەرۋەر قىلىشقا سەلبى تەسىر كۆرسەتتى.»

ئاكادېمىك ۋ. زاھىدوۋنىڭ پىكرىچە «ئەھمەد يەسسەۋىي غەزالىگە ئوخشاش ئۆتۈپ كەتكەن مىستىك سوپىزىم بىلەن ئىسلام دىنىنى بىرلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنغان جاھىل كىلىشتۇرگۇچى دۇر.» ئورنى كەلگەندە مۇنداق بىر ھەقىقەتنى ئەسلىتىپ ئۆتەيلى: ئەسىرىمىزنىڭ بۈيۈك مۇتەپەككۇر سەنئەتكارى خەلىل جەبران مۇنداق يازىدۇ: «غەرب شەرقىشۇناسلىرى ۋە ئالىملىرى ئەل ـ غەززالى توغرىسىدا تولۇق رەۋىشتە يۈكسەك بىر پىكىرده تۇرماقتا. ئۇلار ئۇنى شەرقنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پەيلاسوپلىرىدىن ھېسابلاپ، ئىبىن سىنا ۋە ئىبىن روشد بىلەن بىر قاتارغا قويىدۇ. شەرقتە قارىغاندا غەربتە غەززالى ھەققىدىكى ماتېرىياللار بىر نەچچە ھەسسە كۆپ.» بۇ غەززالىنىڭ ۋارىسلىرى بولغان ئەرەبلەردىكى ئەھۋال، ئىزده غەززالى ئەسەرلىرىنى ئەسلى ئارگىنالدىن ئوقۇپ، سىستېمىلىق تەتقىق قىلىش تېخى قولغا ئېلىنمىغان. مۇنداق ئىكەن، ئۇنىڭ تەلىماتى ۋە ئەسەرلىرى ئۈستىدىن قانداق قىلىپ مۇنداق قەتئىي ھۆكۈم چىقىرىش مۇمكىن؟ بۇ قايسى ئىلمىي ھەقىقەتكە توغرا كېلىدۇ؟ دېمەك، يەسسەۋىنى غەززالىغا قىياس قىلىپ ئەيىبلەش ھەقىقى ئىلمىي ئىش ئەمەس. ئەگەر غەززالى مىراسى تولۇق ئۆگىنىلىگەندە ئىدى، يەسسەۋىي ئىجادىيىتىگە دائىر يۈزەكى ۋە ناتوغرا باھالارغا ئاللىقاچان چەك قويۇلغان بولار ئىدى. يەسسەۋىي «مېھنەتكەش ئاممىنى ئېكسپىلاتاتورلارغا قوللارچە ئىتائەت قىلىشقا، ھەر قانداق جەۋر ـ زۇلۇمغا كۈنۈپ شۇكۇر قىلىشقا» ئۆگەتمەيدۇ. ئەجەبا، نادانلىق ۋە جاھالەت دەستىدىن قانلار يۇقان بۇيۇك بىر سىما، ئۆز نەسىھەتلىرىنى «نادانلىق ۋە جاھالەتنى تەرغىپ قىلىشقا» قارىتقان بولسا؟ بۇنداق كەسكىن ئەيىبنامىلار ئۇنىڭغا قانداق توقۇلغان؟ يەسسەۋىينىڭ شەخسىيىتى ۋە ئىجادىيىتىگە ئائىت تەتقىدلەردىكى ئومۇمىي زەئىپلىكلەر ئالدى بىلەن دەلىل تاللاشتىكى ئورتاقلىقتىن باشلانغان. مانا، بىز دەۋاتقان ئەشۇ يەسسەۋىي شۇناسلارنىڭ ئورتاق دېھقىتىنى قايتا ـ قايتا ئۆزىگە جەلب قىلغان ئەشۇ شېئىرىي دەلىللەرنىڭ ئەڭ خاراكتېرلىكى:

زالىم ئەگەر جەفا قىلسا ئاللا دېگىل،
ئىلكىڭ ئاچىپ، زارىي قىلىپ، بويىن سونغىل.

ھەق دادىڭنى يەتمەس بولسا گىلە قىلغىل،
ھەقدىن ئىشتىپ بۇ سۆزلەرنى ئەيدىم مەنا.

ئىنقىلاب ئەرپىسىدە بىرەر شائىر شۇنداق قۇرلارنى يازغان بولسا، ئېتىراز بىلدۈرۈپ «نېمىشكە ئادەملەرنى زۇلۇمغا چىداشقا چاقىرسەن؟ ناھەقلىققە قارشى كۈرەش قىلماسلىق سېنىڭچە شەرەپلىك ئىشمۇ؟» دەپ ئۇنى ئەيىبلىسەك بولار ئىدى. لېكىن ئو شۇ چاغدىمۇ ئادالەتلىك تەنقىد ھېسابلانمايتتى. نېمىشكە؟ جاۋابىغا ئالدىرىماڭ.

يەسسەۋىي دەۋرى بىلەن بىزنىڭ ئەسىرىمىزنى سەككىز يۈز يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ۋە تارىخىي مۇساپە ئايرىپ تۇرۇپتۇ. يەسسەۋىي ئۆز جەمئىيىتىنىڭ پەرزەندى. ئۇنىڭ دۇنيا قارىشىنى شەكىللەندۈرگەن مۇھىت تەلەپلىرى ۋە ئەخلاقى، پەلسەپىۋى، دىنىي چۈشەنچىلەرنى ھېسابقا ئالماستىن ئۇنى تەنقىد قىلىش ھوقۇقى ھېچكىمگە بېرىلمىگەن. مەيلى خالايلى، مەيلى خالىمايلى، يەسسەۋىي ئىسلام دىنىغا سادىق ياشىغان، خۇداغا

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە پائالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى



سېغىنغان، مۇھەممەد پەيغەمبەرنى ئىززەتلىگەن ۋە قەدىرلىگەن. بىراق بۇلار ئۆتمۇش. نېمىكى ئۆتۈپ كەتكەن بولسا ئۇ تارىخ. تارىخنى بولسا ئۆزگەرتىپ بولمايدۇ.

توغرا، يەسسەۋي كىشىلەرنى خۇداغا سېغىنىشقا چاقىرغان. ئويلاپ كۆرەيلى، ئۆتمۈشتە ياشاپ ئىجاد قىلغان شەرقنىڭ قايسى بىر ئۇلۇغ شائىرى كىشىلەرنى خۇداغا سېغىنماسلىققا چاقىرغان؟ ھاپىزمۇ، يا سەئدىمۇ؟ ناۋائىمۇ يا بابورمۇ؟ يەسسەۋي شېئىرلىرىدا «زالىمغا قارشى باش كۆتەرمە» دېگەن پىكىر يوق. بەلكى زالىمنى يېڭىشكە بولغان ئىشەنچ ۋە دەۋەت بار. «ھەقدىن ئىشتىپ بۇ سۆزلەرنى ئەيدىم مەنا»، ــ دەيدۇ ئۇ. بۇ ئادەتتىكىچە ئىبتىراپ ئەمەس. «ھەقدىن ئىشتىپ» دېگىنى قۇرئانغا ئىشارە. دېمەك، ئۇ ھىكمەتتىكى غايىنى قۇرئاندىن ئۆزلەشتۇرگەن. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇنىڭدىكى، بىزنىڭ ھىلىقى ئالىملىرىمىز «بويۇن سۇنغىل» ئىبارىسىنى يارانقانغا ئەمەس، بەلكى زالىمغا «بويۇن ئەگ» دېگەن مەنىدە چۈشىنىپ، شۇ بويىچە ئىزاھلىغان. ھالبۇكى بىرىنچى ئىككى مىسرادىكى مەنتىق مۇنداق: «زالىم ئەگمەر جاپا قىلسا ئاللا دېگىل. مۇناجەتلەر ئوقۇپ ئۇنىڭدىن مەدەت ۋە قۇۋۋەت تىلە. يالغۇز ھەققىلا بوينۇتمىغى ئەگ» ئۇ بېيىتتىكى پىكىر ئەنە شۇنداق چۈشىنىلىشى ۋە شەرھىلىنىشى كېرەك.

«خۇدانىڭ قوللىشى، بۇ بىر غەلىبە. بۇ ئەقىدە بىلەن مۇسۇلمانلارنى خۇشال قىل!»، «خۇدا ئەڭ ئىشەنچلىك خالاسكار»، «ئاللانىڭ ياردىمى بولغىنى ئۈچۈن غەلىبە مۇقەررەردۇر.» ، بۇلار قۇرئاننىڭ كەلىمىلىرى. مۇھەممەد فوزۇلبي «تەكبىر ئادىلدۇر، ئۇ شۇنچىلىك بۇرۇچلۇقكى، زالىمنى ھامان جازالايدۇ.» دەپ يازىدۇ. بۇنداق ئەقىدىلەرگە يەسسەۋي ئىشەنچسىزلىك كۆرسىتەرمىدى؟ ئۇنىڭ ئۈچۈن قۇرئان دۇنيانىڭ بىرىنچى باش كىتابى ھېسابلانغان. ئۇنىڭ ئېتىقادىدا بۇ كىتاب خەلقنىڭ «ئارقانى» (ئارغامچىسى) دەك گەپ. شۇ ئارقانغا ئېسىلىپ يۇكسەكلىككە تەلپۈنمىگەن كىشى ئاخىرقى ھېسابتا زالىمنىڭ ئارقانغا ئېسىلىدۇ.

شۇڭا ئۇ «زالىم ئەگمەر جاپا قىلسا ئاللا دېگىل» دەپ كۆرسەتمە بەرگەن.

خوش، زالىم مەزلۇم بىشىدا قىلچىنى يالاڭاچلاپ تۇرسىمۇ ئۇ «ئاللا» دېيىشتىن نېرى ئۆتمەسلىكى كېرەكمۇ؟ كۆرەشتىن چېكىنىش ئەمەسمۇ بۇ؟ زالىمغا نىسبەتەن رايىشلىق كۆرسىتىش بۇيىنىڭدىن ئارتۇق بولامدۇ؟ يەسسەۋي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى كلاسسىكلىرىمىزنىڭ ئېتىقاد ۋە دۇنيا قارىشىنى ھېسابقا ئالساق ئۇ چېكىنىشمۇ، رايىشلىقمۇ ئەمەس. رىۋايەت قىلىنىشىچە، مۇسا پەيغەمبەر فىرئاۋۇن قەۋمىدىن قېچىپ يالغۇز، بىچارە ھالدا قالغاندا «پەرۋەردىگار، يالغۇزمەن، خەستەمەن، بىچارەمەن.» دەپ زارلىنىپتۇ. شۇ چاغدا ئۇنىڭغا غايىپتىن شۇنداق ۋەھى كەلگەن ئىمىش: «ئەي، مۇسا، مەندەك دوستى بولمىغان يالغۇزدۇر. مەندەك تېۋىبى بولمىغان ئادەم خەستىدۇر. مەن بىلەن ئالاقىسى بولمىغان بەندە ئاجىز ۋە چارسىزدۇر.» يەسسەۋىنىڭ زامانداشلىرى خۇدانى ئەڭ ۋاپادار دوست، بارچە مۇشكۈللۈكلەردىن قۇتقۇزغۇچى نىجاتكار دەپ بىلىشكەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى ئەيىبلەش گۇمراھلىق بولىدۇ، ئەلۋەتتە. ناۋائىمۇ يەسسەۋىيگە ئىزداشلىق قىلىپ، مەخلۇقتىن يەنى يارىتىلغاندىن ئەمەس، بەلكى خالىق يەنى خۇدادىن مەدەت، نىجات تىلەشنى تەرغىب قىلغان:

ھېچ ئىش ئۆلمەس ئەيرو خالىق ئەمرىدىن،
ئىلىنجا مەخلۇققە كىلىنترمە كۆپ.

«زالىم ئەگمەر جاپا قىلسا ئاللا» دېيىشنىڭ باشقا تەرىپىنمۇ ئىزاھلاپ ئۆتەيلى. زالىملار جەبرۇ- جاپا ۋە ئادالەتسىزلىكلەرنى كۆپەيتكەنسىرى خورلانغان ئاممىنىڭ ئەھۋالى شۇنچە ئېغىرلىشىپ بارىدۇ. بۇ ــ تەبىئىي. بىراق ئەلشىر ناۋائى ئېيتماقچىكى مەزلۇملار چەككەن ئازاپلارمۇ زايا كەتمەيدۇ. زۇلۇم، جاپا قانچە كۆپەيسە، زۇلۇم سالغۇچىلارنىڭ خاتىرجەملىكى شۇنچە بۇزۇلىدۇ. ناۋائى بىر رۇبائىسىدا يازىدۇ:

بولماق خوش ئەمەس قىلغاندىن خوش دىل ئەنگە،
ئۆز زۇلمىدىن يوق ئۇلغوسىدۇر قايىل

ئەنگە.

بۇ پاجىئە قىسمىتىدىن زالىمنىڭ قېچىپ قۇتۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ قاچانلا بولمىسۇن ھەقنىڭ جازاسىغا مەھكۇم. مەزلۇملارنىڭ نالە-پىغانلىرى كۆكلەرگە يەتكەندە يارانقۇچى زالىملارنى قەھرۇ - غەزەپ بىلەن «مۇكاپات» لايدۇ. ناۋائىنىڭ تۆۋەندىكى رۇبائىسىدا دەل مۇشۇ مەسىلە ھەققىدە پىكىر بايان قىلىنىدۇ:

زالىمكى شىئار ئەتتى جەفا پايەسىز،
ئۆز ۋايەسىز ئىستەب ئالدى ئەل ۋايەسىز.
قەيدىن تاپقەي ھەيات سەرمايەسىز،
ھەق ئەيلەدى قىسقە ئومرىن سايەسىز.

شۇنداق قىلىپ، ئۆزىنىڭ غەرەز ۋە مەنپەئەتلىرىنى كۆزلەپ ئەلگە جاپا قىلغان زالىم ئۆچۈن «ھايات سەرمايىسى» يوق. ئەجەبكى، شۇنداق سۆزلەرمۇ تەقىقاتچىلارغا ھىكمەتتىكى پىكىرلەرنىڭ مېغىزىنى چېقىشىغا يارىدەم بەرمىگەن بولسا؟ يەسسەۋي تەرىقىتىنىڭ ئاساسلىرى ئۇنىڭدىن كېيىن يېزىلغان «پەقىرنامە» رىسالىسىدا ۋە ئۇنىڭ ئىزداشلىرىنىڭ بىرىنىڭ «جەۋھە رول ئەبرار» ئەسىرىدە پورۇتۇلغان. بۇ كىتابتا يەسسەۋي تەرىقىتىنىڭ سۇننەتلىرىدىن بىرى «زالىم ۋە مۇناپىق كىشىلەرگە ئىتائەت قىلماسلىق» دەپ يېزىلغان. مۇشۇ بىر دەلىلنىڭ ئۆزىلا يەسسەۋىنىڭ «زالىم سۈيەر» ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلىمامدۇ؟

ئىنسان ئەرەبنىڭ ئېيتىشىچە، ئىنسان ئۆزىدىن، ئۆزلۈك ماھىيىتىدىن قۇتۇلمىسا، ھەر قانچە سېغىنغان بىلەنمۇ خۇدا ئۇنىڭغا ھېچنەرسە ئاتا قىلمايدىكەن. يەسسەۋى مۇشۇنداق ئەقىدىلەرنى تولۇق ھېسسابقا ئالغان. قۇرئاندا قايتا - قايتا قەيت قىلىنغىنىدەك، ئالەمدە يالغۇز خۇدالا يىگانىمەس، شۇنداقلا ئۇ قۇدرەتلەرنىڭ قۇدرىتىدۇر. خۇش، شۇنداق ئىكەن يەسسەۋي ھىكمەتىدىكى دەۋەتنىڭ «خۇدا قەھىر ئەتسە ھەر قانداق زالىم يېڭىلىدۇ. ھەقنى تونغانلار خۇددى ھەقتەك شىجائەتلىك بولىدۇ ۋە ھېچقانداق ۋاقىتتا زالىملارغا بويسۇنمايدۇ.» دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكى ئۆز - ئۆزىدىن ئايان بولمامدۇ؟ رۇبائى ماھىيەت ئېتىبارى بىلەن زۇلۇم ۋە زوراۋانلىققا قارشى، كۈرەش ۋە غالىپلىققا ئۇندەش روھىدا يېزىلغان بولسۇنۇ، ئۇنىڭدىن پۇتۇنلەي تەتۇر خۇلاسىلار چىقىرىلسۇن، بۇ پىكرى تۆۋەنلىك بولماي نېمە؟

تەن ئالمايى تۇرالمايمزكى، بىزدە شېئىر ئىلمىنىڭ راۋاجى خىلىلا سۇس. شۇنىڭ ئۈچۈن پولىپونىك (كۆپ قاتلاملىق) تەپەككۇر خۇسۇسىدا تېخى جىددىي ئويلىنىپ كۆرۈلمىدى. پولىپونىيە بىزچە ئېيتقاندا، كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنىلىك، كۆپ ئاھاڭلىق دېگەنلىك بولىدۇ. پولىپونىك تەسۋىر ئەسەرگە بىر نەچچە مەنا ۋە ئاھاڭلارنى سىغدۇرۇشنى زۆرۈرىيەتكە ئايلاندۇرىدۇ. بۇنىڭدا پىكىر چاينالمايدۇ. شېئىر سۆزۋازلىق ۋە پىكىر يالاڭاچلىقىدىن خالاس بولىدۇ. پولىپونىك ئىپادىلار شېئىردىكى مەلۇم بىر ئوبراز ياكى بەلگى تەسىرىدە كۆپلەپ ھاياتىي ھادىسىلەر ھەققىدە پىكىرلەشكە يول كۆرسىتىدۇ. پولىپونىك ئۇسلۇبتا تەسۋىر ۋە مۇناسىۋەت بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ، تەپەككۇر ھورۇنلىقى ۋە پىكىر گادايلىقىغا شەپقەتسىز قارشىلىق سېزىلىدۇ. كىتابخان ئېيتىلغان سۆزدىن ئېيتىلمىغان سۆزلەرده ھەققەتنىڭ كۆپلىكىنى ھېس قىلىپ، ئەشۇ ھەققەتلەرنىڭ مۇھاكىمە دېڭىزىغا شۇڭغۇيدۇ.

بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا پولىپونىك تەپەككۇر ئەھمەد يەسسەۋىيدىن باشلىنىپ، ناۋائى شېئىردە يۇكسەك پەللىگە كۆتۇرۇلگەن. يەسسەۋىينىڭ يۇقىرىدىكى ھىكمىتىمۇ پولىپونىك تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى. ئۇنى تەسەۋۋۇپ ئەھلى تۆۋەندىكى مەزمۇندا قوبۇل قىلغان: ھەدىسلەردىن بىرىدە «كىچىك كۆرەشتىن ئۇلۇق كۆرەشكە قايتماقتىمىز»، دېيىلگەن. بۇ ئۇلۇغ كۆرەش - نەپسىگە قارشى كۆرەش. دۇنيادا نەپسىگە تەڭ كېلىدىغان زالىم يوق. نەپسىنىڭ يوشۇرۇن زولۇملىرى چەكسىزدۇر. يەسسەۋي بىر قاتار ھىكمەتلىرىدە نەپسىگە زالىم سۈپىتىنى بەرگەن: «زالىم نەپسىم ھېچ قۇيمەيىن ئونقە سالدى.» ھەقنى تونىماسلىق، بىغەملىك، تەكەببۇرلۇق، غەيۋەت ۋە بۆھتانلاردىن تىلنى تارتماسلىق بۇ شەيتانلىق ۋە نادانلىقتۇر. خۇش، «نەپسىن بېشىنى» يانجىشنىڭ چارىسى بارمۇ؟ يەسسەۋىينىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى



«ئاللا دېدىم، شەيتان مەندىن يىراق قاچتى، ھەيۋە ھەۋەس مائومانلىك تۇرماي كۆچتى» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلەيلى. ھاۋايو ـ ھەۋەس ۋە ھەممە مەنمەنلىكلەرنىڭ يىلتىزى بولغان نەپسىمۇ «ئاللا» دېگەندە يېڭىلىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، «ئاللاھ سىرى تولغانماق» ـ نەپسىدىن كەچمەكتۇر.

ئەي بەخەبەر، ھەققە كۆڭۈل يۇگۈرتمەدىڭ،
دۇنيا ھەرام ئەندىن كۆڭۈل ساۋۇتمەدىڭ.
نەفسىدىن كېچىپ ئاللاھ سىرى تولغىنىمەدىڭ،

بۇ نەپس ئۇچۇن زارو ھەيران بولدۇم مەنا.

شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ئەھمەد يەسسەۋى «نەپسى باشىغە يۈز مىڭ بالا» ياغدۇرۇش تەشۋىشىگە چۈشكەنلەرگە قارىتا «زالىم ئەگەر جەفا قىلسا ئاللا دېگىل، ئىلكىڭ ئاچىپ زارى ئەيلەپ بويىن سونغىل» دېگەن. بۇ يەكىر «نەفسىدىن كېچىپ ئالاھ سىرى» تەلپۈنمىگەن يەنى ئىشق ئىلاھىدىن مەھرۇم كىمىسىلەرگە بىر نەسىھەت بولغان. بىز ئۇچۇن مۇھىمى، بۇنىڭدا شائىرنىڭ نەپسىكە نىسبەتەن شەپقەتسىزلىكى ۋە غايىۋى پاكلىنىش يېكرىنى كۆتىرىشىدۇر. ئەخىر ناۋائىمۇ «تا نەپسىمۇ ھەۋا قەسرى» يېقىتىلمىغىنچە، «ئەل شادئولمەس، مەملىكەت ئاباد ئولمەس»، دېگەن ـ غۇ. ئەھمەد يەسسەۋي ھىكمەتلىرى ئۇچۇن كۆپ سادالىق ئالاھىدىلىكىمۇ خاس خۇسۇسىيەتلەردىن بىرىدۇر. لېكىن بۇ سادالار ئېچىدە دانىشمەننىڭ ئاۋازى ھاكىم. ئولاردىن شەيخىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. بەزى ھىكمەتلەردە ئاشقىنىڭمۇ، دەرۋىشنىڭمۇ، دانىشمەننىڭمۇ ئاۋازى ياڭرايدۇ. لېكىن بۇلار ئاربىسىدا ئىزچىللىقى ۋە پائاللىقى بىلەن يەنە ئىككى ئاۋاز ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇرىدۇ. ئولاردىن بىرى ـ گۇناھ «پەلسەپەسى» نى تەستىقلايدۇ. بۇ ـ گۇناھكارلىقنى چوڭقۇر چۈشەنگەن ئادەمنىڭ ئاۋازى. مانا، ئاڭلاڭ:

ساچى ساقال خوپ ئاقەردى كۆڭلۇم قەرا،
رۇھى مەھشەر رەھىم ئىتمەسەڭ ھالىم تەباھ.

سىنگە ئەيان ئەمەلسىزمەن، كۆپدىر گۇناھ،
جوملەمەلەك يازوقلەرىم، بىلدى، دوستلار.

بۇ ئاۋاز ساھىبىنىڭ نەزەرى ئۇتكۇر. ئۇ ئۆز گۇناھلىرىغا مەردانە نەزەر تاشلايدۇ ۋە بۇنىڭدىن تاقەتسىزلىنىدۇ، «تاقەتىم يوق ئەگەر باقسام گۇناھىمگە». «گوناھ دەردى كەسەل قىلدى بىمار بولدۇم.» دېگەن كىشى «بىمارلىق» تا ئىمان پاكلىقىنى كۆزلىگەن شەخستۇر. ئۇنىڭدا تەن بەرمەس ۋە تەن بەردۇرۇش قابىلىتىمۇ بار. ئۇنىڭ «نى قىلغەيسەن گۇناھلەرىڭ تاغدىن ئاغىر»، دېگەن سوراق سۆزلىرىنى مۇنداقلا ئاڭلاش مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئاۋاز يالغۇزچىلىقى بىلەن دېھقەتنى قاتتىق جەلب قىلىدۇ ۋە قەلبىتە ئۆز ـ ئۆزەڭ بىلەن قىلىش، ئۆزلىگىنى تەكشۈرۈش ئىزتىرابىنى قوزغايدۇ. ئۇ ئىنسان ئۆمرىنىڭ ھەربىر سۇرئىتىنى بەكمۇ ئىنچىكە تاللايدۇ: «ئەياغافىل، ئۆمرىڭ سېنىڭ ئۆتەر يەرلەرىڭ...» . شامالدەك چېپىپ ئۆتىدىغان ئۆمۈرنى مەزمۇنلۇق قىلىش ئۇچۇن بولسا مەردانىلىق كېرەك.

مەلۇمكى، IX ئەسىردە تەسەۋۋۇپتا مەلامەتىيە مەزھىپى مەيدانغا كەلگەن. بۇ مەزھەپنىڭ مەركىزى نىشانپور بولغان. ئى. بىرتىلىس مەلامەتىيە مەزھىپىگە مەنسۇپ كىشىلەر ئۇچۇن ئۆز ـ ئۆزىنى كاملاشتۇرۇش ۋە يۇرەكنى پاكلاشنىڭ باش ۋە زىپە ئىكەنلىكىنى يازغان. لېكىن بۇ ئىش مۇتلەق شەخسىي ھەربىر تۇسىدە، ئەتراپىتىكىلەردىن يوشۇرۇن ھالدا ئەمەلگە ئاشۇرۇلىشى شەرت بولغان. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، مەلامەتىيە بۇ ئىنسانىنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى تەھلىلدىن ئۆتكۇزۇش، ئاشكارىلانغان نۇقسانلار ئۇچۇن ئۆزىنى ئايماسلىق ۋە ئۇلارنى مەلامەت تىلىدا پاش قىلىش يولىدۇر. بۇ يولدا ئادەم ھەممە يامان خىسلەتلىرىنى زادى يوشۇرماستىن ئاشكارە قىلىۋېرىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇ ياخشى پەزىلەتلىرىنى قەتئىنىيەت بىلەن پىنھان ساقلايدۇ. ئۆزگىلەرنىڭ يالغان ۋە رىياكارلىقلىرىدىن گەپ ئېچىش ئاسان. بىراق ئۆزەڭدىكى يالغان ۋە ئىككى يۈزلىمچىلىكنىڭ پەردىسىنى يىرتىش مەردانىلىق تەلەپ قىلىدىغان ئىشتۇر. مەلامەتىيەچىلەر دەل مۇشۇنداق مەردانىلىق ئۇچۇن كۈرەش قىلغان كىشىلەردۇر. ئەھمەد يەسسەۋىمۇ

مەزكۇر مەزھەپنىڭ نامايەندىلىرىدىن بىرى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھىكمەتلىرىدە مەلامەتىيە قانۇنىـ قائىدىلىرى ئاساسىدا پىكىر يۈرگۈزۈپ، ئادەمنى ئۆز - ئۆزىگە تەنقىدىي نەزەر بىلەن قاراشقا دەۋەت قىلغان.

دىن گۈناھنى قارىلايدۇ. ئەمما گۈناھىغا بولغان ئىقرارلىقنى قوللايدۇ. شارىل پىگى: «گۈناھكار خىرىستىئانلىقنىڭ قەلبىنى چۈشىنىدۇ. ھېچكىم خىرىستىئانلىقنى گۈناھكار دەرىجىسىدە چۈشىنەلمەيدۇ.» دەيدۇ. گۈناھ ھېسسىياتلىرى ئەھمەد يەسسەۋى ھىكمەتلىرىدە دىننىڭ دىلىنى چوڭقۇر چۈشىنىش ئىستەكلىرى بىلەنمۇ چېتىلىپ كەتكەن.

ئەندى ئىككىنچى ئاۋاز، باشقا بىر يۈكسەك ماھىيەتنى ئاچىدىغان ئىلاھى ئاۋازدۇر. ئىنسان ھايانى قانچىلىك ئۆتكۈنچى، كۈلپەت ۋە مۇشەققەتلەرگە تولغان بولمىسۇن، ئۇ يەنىلا كامىللىققا ئىنتىلىشى شەرت. كامالەت يولىغا چۈشكەن ئىنسانىنى ۋىجدان روھى ئاغرىقلارغا گىرىپتار قىلىپ، ئەلەمگە يۇزمۇ - يۇز قىلىپ قويىدۇ، يۈرەكنى گۈناھ ۋە قورقۇش، شۇبھە ۋە ئىشەنچ ئارىلاپ ئېلىپ ئۆتىدۇ. ئويغاق ۋىجدان ئەڭ ئاخىرقى چېگرىلارغىچە ئادەمنى يالغۇزلاندۇرىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇلۇم چېكىنىدۇ. ئەبەدىيەتكە بولغان ھەقىقى ئىشەنچ شۇنىڭدىن باشلاپ تۇغۇلىدۇ. بۇ ۋىجداننىڭ ئەخلاق بىلەن ئالاقىسى يوق. قانۇن - قائىدىلەردىن يىراق. ئۇ ئەركىن روھ بىلەن ياشاش سىرلىرىنى ئاچىدۇ. ئەقلى دولقۇنلارنى يېڭىپ، ئىتائەت زەنجىرلىرىنى ئۈزىدۇ. ئۇ ئىنساننىڭ ئەڭ ئىلاجسىز، ئەڭ كۈلپەتلىك ۋە زىئەتلەر دەمۇ يولسىزلىقتىن خالاس قىلىدۇ. بۇنى شەخسنىڭ ئۆز ۋىجدانىغا بېرىش يولى دەپ ئاتىسا توغرا بولىدۇ. شۇ يولنى تاپقان ئادەملا خۇدا تەرەپكە تەلپۈنىدۇ. تەلپۈنگەنسېرى ئۇنىڭ ئۆزىگە بولغان مۇرەسسەسزلىكى ئارتىدۇ. ئەھمەد يەسسەۋىيدە ئەنە شۇنداق. بۇنى ئۇ «ھەقىقەت دەرياسىدىن» كېچىش دەپمۇ خاراكتېرلىگەن:

ھەقىقەتنىڭ دەرياسىدىن كېچىغان كىشى،
ئۆزى مۇڭلۇغ، كۆڭلى سۇنۇق، كۆزدە ياشى.
خارلىق، زارلىق مەشەققەتدۇر دائىم ئىشى،
دىدارىنى تەلەپ قىلىپ تەپار دوستلار.

يەسسەۋي «ئاشىق بولساڭ ئىشىق يولىدا فەنا بولغىل، دىدار ئىزلەپ، ھەسرەتىدە ئەدا بولغىل» دېگەندەك مىسرالىردا ئۆلۈم ئۈچۈن «ئۆلگەن» كىشىلەرنىڭ ئىلاھى - پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى ئىپادىلىگەن بولۇپ، ئۆلمەسلىكنىڭ سىرىنى ئۆزلىرىچە كەشىپ قىلغان زاتلار شۇلاردۇر. خارلىق، زارلىق ۋە مۇشەققەتلەر گىردابىغا تاشلايدىغان بىر ئازابنى ئۇلار يۇزلەپ خۇشاللىقلارغىمۇ ئالماشتۇرمايدۇ. گەپ شۇندىكى، يەسسەۋىنىڭ غايىۋى - بەدئىي ئەنئەنىلىرى ئەشۇ زامانلاردىلا قېتىپ ياكى توختاپ قالمىغان. ئۇ ياكى بۇ شەكىللەردە داۋام قىلغان. ناۋائىي، مەشرەپ ياكى باشقا شائىرلار ئىجادىيىتىدە يەسسەۋي ئەنئەنىلىرىنىڭ تەسىرىنىڭ ناھايىتى ئېنىق مەۋقۇتلىقىنى قانداق ئىنكار قىلىش مۇمكىن؟ راستىنى ئېيتقاندا، دۇنيا شېئىرىيىتىدە يەسسەۋي تەجرىبىلىرىنى ئالاھىدە ھادىسە دېيىشكە بولمايدۇ. ئەرمەن شائىرى گىرىگور ناريكاسىنىڭ «موسىبەتنامە»سى، يونوس ئەمرونىڭ «دىۋانىنىڭ ئومۇمىي روھى» ماھىيەت ئېتىبارى بىلەن يەسسەۋي تەجرىبىلىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدۇ. پەرقى شۇنىڭدىكى، يەسسەۋي پەقەت يونوس ئەمرودىن بۇرۇنراق ياشىغان. يونوس ئەمرو يازىدۇ:

ھەقدىن مەنگە نەزەر بولدى،
ھەق ئىشگىن ئاچار بولدۇم.
كىردىم ھەقنىڭ غەزنەسىنە،
كىردىم گەۋھەر ساچەر بولدۇم.

ئەخىر ئەھمەد يەسسەۋىيمۇ دەل شۇ ئېھتىياج ۋە مەقسەت بىلەن ھىكمەتلەر ئېيتمىغانمىدى؟ «تالىپلارگە دوردو گەۋھەر ساچتىم مەنا»، دېگەن يەسسەۋي تۈركى شېئىرىيىتىدىكى يونوس ئەمروغا ئوخشاش سوپى شائىرلارغا ساۋاق بولالايدىغان بۇنداق پىكىرلەرنىمۇ بايان قىلغان:

ھەق يولىگە كىرىپ بۇلمەس پاك بولمەسەڭ،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى



لامەكانده هەقدىن سەباق ئالدىم مەنا.

ئەلۋەتتە، يەسسەۋىينىڭ بەزى ئەسەرلەرگە بولغان مۇئەللىپلىك مەسىلىسى ھازىرمۇ مۇنازىرىگە مۇھتاج. «دىۋانى ھىكمەت» نىڭ كېيىنكى ئەسىرلەردىكى نۇسخىلىرىدا شائىرنىڭ ئىزداشلىرى تەرىپىدىن توقۇلغان بەزى نەرسىلەرمۇ يوق ئەمەس. بۇ ھەقتە بىر مۇنچە گەپلەرمۇ ئېيتىلدى. لېكىن يەسسەۋي ئىجادىيىتىنى ئەدەبىياتىمىزنىڭ «خەۋپلىك مەيدانى» غا ئايلاندۇرماسىتىن، ھەقىقەتنى ئاشكارىلايدىغان ئامىللارنى ئىزدەش كېرەك. ئۇستاز مەقسودشەيخزاده دەل مۇشۇ مەسىلىگە ئۆز زېھنىنى بېغىشلىغان: «شۇبھىسىزكى، خوجا ئەھمەد يەسسەۋىينىڭ يېزىپ قالدۇرغان «ھىكمەت» كىتابى كېيىنكى چاغلاردا تىل ۋە مەنا تەرەپلىرىدىن قانچىلىك ئۆزگەرۈلگەن بولمىسۇن، ئۇنىڭ ئەسلى ۋەزنى ئاۋۋالقى ھالىچە قالغان. چۈنكى، بەزىلەرنىڭ ئىلگىركى ۋەزننى شۇنچە يىلتىزلاردىن ئۆزگەرتىپ، قايتىدىن ئىشلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا بۇ ئەسەرنىڭ ۋەزنى ئەسلى ئاپتورنىڭ ئۆزى ئىشلىگەن ھالىچە ساقلىنىپ قالغان.» دېمەك، ۋەزنگە ئاساسلىنىپ تىل ۋە مەنا ئۆزگىرىشلىرىنى تەكشۈرۈش ئىمكانىيىتى بار. شەرق پوئېتىكىسىدا ۋەزن ئىلمى مۇستەقىل ساھە ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدا گەرچە ئاروز ۋەزننىڭ قانۇن ـ قائىدىلىرى مۇھاكىمە قىلىنسىمۇ يەسسەۋىيگە ئوخشاش شائىرلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى تەتقىق قىلىشقا بەلگىلىك ياردىمى بولىدۇ.

يەسسەۋي تۈركى تىلدا ھىكمەت ئېيتقان پەيلاسوپ شائىر سۈپىتىدە ناھايىتى زور شۆھرەت قازانغان. شۇنداق بولغاچقا، ئۇنىڭ ھىكمەتلىرىنى «رېئاكسىئون شەيخ» نىڭ شېئىرى ۋەزـ نەسىھەتلىرى دەپ ئەمەس، بەلكى سوپى شائىرنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى سۈپىتىدە ئوقۇش ۋە تەتقىق قىلىش لازىم. ن. موللاييۇنىڭ ئەھمەد يەسسەۋىيگە بېغىشلانغان ماقالىسىدا مۇنداق جۈملىلەر بار: ئەھمەد يەسسەۋىينىڭ ھىكمەتلىرىدە سىرلار ئالىمىگە غەرق بولۇش بىلەن تەركىدۇنياچىلىق بىر ـ بىرىگە چېتىشىپ كېتىدۇ. ئەھمەد يەسسەۋي «ئۆلمەستىن بۇرۇن ئۆلگىن» دېگەن ئەقىدىنى تەشۋىق قىلىدۇ. بۇ، كىشى پۈتۈن دۇنيادىن، ئۆزلىكىتىن، ھاياتىنىڭ نېمەتلىرىدىن ۋاز كېچىش، ئۆزىنى ھەر تەرەپتىن قىيناپ ئۆلۈمنى يېقىنلاشتۇرۇش كېرەك، يەنى تىرىك مۇردا بولۇش كېرەك، دېگەن سۆزدۇر.» بۇ سۆزلەردە پانا پەلسەپىسى ـ زادىلا ھېسابقا ئېلىنمىغان. ئەھمەد يەسسەۋى مۇنداق دېگەن:

مەن يىگىرمە ئىككى ياشىدە فەنا بولدۇم،
مەرھەم بۇلىب چىن دەردلىككە دەۋا بولدۇم.
يالغان ئاشىق چىن ئاشىققە گۇۋاھ بولدۇم،
ئۇل سەبەبدەن ھەققە سېغىنىپ كەلدىم مەنا.

بۇ يەردىكى پانا ـ پوئېتىك ئوبراز. ئۇنىڭدىكى مەنتىقىنى كىممۇ ئۆزلىكىتىن كېچىپ تەركىدۇنيا بولۇش دەپ چۈشىنىدۇ، كىممۇ خۇدانىڭ ئىشقىغا غەرق بولۇش مەزمۇنىدا قوبۇل قىلىدۇ. باشقا بىرسىدە بولسا ئۇ پىكىر قوزغايدۇ؛ ئالايلۇق، پانالىق ئۇمىدسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈك ھېسابلىنىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا شائىر نېمىشكە «چىن دەردلىك» ئىبارىسىنى تىلغا ئالغان؟ ھاياتتىن كۆڭلىنى سوۋۇنقان ۋە ئۆلمەستىن بۇرۇن ئۆلۈش قەستىدىكى كىشىنىڭ راس ياكى يالغان بىلەن نېمە ئىشى بار؟ ھەققە سېغىنىش بۇ بىر غايە. ئەجەبا بۇ يۇكسەك غايىدىن ئادەم خۇنۇكلەشسە؟

ئەھمەد يەسسەۋي بىر ئورۇندا، «ھەقىقەتنىڭ مەناسىغا يەتكەن كىشى، بىھۇد بولۇپ كۆيۈپ يانار ئىچى ـ تېشى» دەيدۇ. مۇتەپەككۇر شائىر ھەقىقەتنىڭ مەناسىغا يېتىپ، شۇ تۈپەيلىدىن «ئىچى ـ تېشى» يورۇشقان ئادەملەرنىڭ دىدارىنى سېغىنىدۇ. ئۇنىڭ نەزىرىدە كىملەردۇر ئىشقۇ ئېتىقادقا سادىق كىشىلەربولۇپ كۆرۈنىدۇ. ئەمما ئۇ نېمىشكىدۇر بۇنداق كىشىلەردىنمۇ مۇناپىقلىق بارلىقىنى سېزىدۇ:

كۆز ياشىڭنى ريا قىلمە ھەقنى تەنى،
ھەق تەئالا سۆيگەنلەرنى گىريان قىلۇر.

شائىر ئەنە شۇنداق چىن ئىنسانلارغا ئىشىنىدۇ. ساختىلىق قىلماستىن كۆز ياش تۆككەن ئاشىقلارنىڭ پىكىر ۋە قاراشلىرىنى ياقلاپ ھىكمەتلەر سۆزلەيدۇ. ئۆز ھىكمەتلىرىنى پەقەت دىلى ئەينەكتەك پاكىز ۋە نۇرلۇق بولغان ئاشىقلارنىڭلا ئاڭلىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ:

مېنىڭ ھىكمەتلەرىم ئاشىققە ئەيتىلگەن،
دىلى ئاينەدەك سادىققە ئەيتىلگەن.

ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا نادانلىق دەپ ئاتالىدىغان بۇ ئاپەتنىن ئەھمەد يەسسەۋىيچىلىك ئەلەم چەككەن بىرەر شائىر بولمىسا كېرەك. نادانلىق - خەلقنىڭ كۈلپىتى. نادانلىق - ئالاھىدە بىر خىل ياۋۇزلۇق. نادان ئادەم - ئەقىل جاللاتى. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن يەسسەۋي، دۇئا قىلىڭ نادانلارنىڭ يۈزىن كۆرمەي، دەپ يالۋۇرغان ۋە ئونلاپ ھىكمەتلىرىنى دەل شۇ نادانلىقتىن شىكايەت قىلىش مەزمۇندا يازغان:

دۇئا قىلىڭ نادانلەرنى يۈزۈن كۆرمەي،
ھەق تەئالا رەھىم بولسا بىرەم تۇرمەي.
بىمار بولسە نادانلەرنى ھالىن سورمەي،
نادانلەردىن يۈز مىڭ جەفا كۆردۈم مەنا.

يەسسەۋي بۇ قارارغا بىردىنلا كېلىپ قالمىغان، ئەلۋەتتە، ئۇ نادان بىلەن «ئۇلىپەت» مۇ بولۇپ كۆرگەن. لېكىن بۇنداق ئۇلىپەتچىلىكتىن باغرى كۆيۈپ، جېنى قاخشىغان، مۇبادا ئەگەر بىلىك يول ئاتالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا نادانلىق يولى ئەگىرىلىكدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى توغرىلىققا باشلاشنىڭ ئامالى يوق. نەتىجىسىز ئۇرۇنۇش بولسا دانا كىشى ئۈچۈن غەم زەھىرىدەك ئازاب.

ئەيا دوستلەر، نادان بىرلە ئولفەت بۇلىب،
بەغرىم كۆيۈپ، جاندىن تويۇپ، ئۆلدۇم مەنا.

توغرا ئەيتسەم ئەگرى يۇلدە بۇيىن تۇلغەر،
قانلەر يوتوب غەم زەھرىنە تۈيدۇم مەنا.

يەسسەۋي «زاتى بىلىم لىباسىدىن مەھرۇم»، كالتەپەم ۋە تۇراقسىز كىشىلەرنىلا نادان ھېسابلاپ قالمىغان. بەلكى ئۇ «ئالىمەمن دەپ كىتاب ئوقۇپ» «مەنى ئوقماس» لار بىلەن پىكىرسىزلىك زۇلمىتىدىن روھى - دىلى قاراڭغۇلاشقان ئەمەلدارلارنمۇ ئەشەددى نادانلار-نىڭ سىپىگە قوشقان. شائىر ھالال بىلەن ھارامنىڭ پەرقىگە يەتمەيدىغان نەپىس پەرەس خالايىق ئۇچۇن «مەلا ئىكتىن» ئۇيىلىدۇ. ئۇ «ئاقىل ئىرسەڭ ئىرەنلەرگە خىزمەت قىلغىل» دېگىنىدە، «مۇھەببەتنى مەيدانىدە جەۋلان» قىلىپ، «ھەقىقەتنى دەريادىن گەۋھەر ئالغان» مەرت كىشىلەرنى نەزەردە تۇتىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئۆزى بۇنداق ئادەملەرنى ئىزلە- ئىزلە ئاخىرى مانا بۇنداق ھالەتكە يېتىدۇ:

يەر ئاستىغە قاچىپ كىردىم نادانلەردىن،
ئىلكىم ئاچىپ دۇئا تىلەپ مەردانلەردىن.
غەرب جانىم يۇز تەسەددۇق دانالەردىن،
دانا تاپماي يەر ئاستىغە كىردىم مەنا.

ئەھمەد يەسسەۋىينىڭ دانالىق توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى- غايىۋى چۈشەنچە. شۇنىڭ ئۈچۈن دانا ئادەملەردىن ئۇنىڭ كۈتىدىغىنى ناھايىتى چوڭ. مەسىلەن، ئۇ «ئاخىر زەمان ئالىملەرى زالىم بولدى، خوشامەد ئەتكۈچىلەر ئالىم بولدى» دېگىنىدە زامانىنىڭ ئاخىرلىشىشىدىن پايدىلىنىپ ئۆزى بىرەر كارامەت كۆرسىتىش خىيالىنى ئىپادىلىمىگەن. ئۇ ئالىمنىڭ خۇشامىتى زالىملىق، خۇشامەت ئارقىلىق ئالىملىققا ئېرىشىش - ئىلىم ئەھلىنىڭ ئىختىيارى رەۋىشتە زۇلۇمكارلار سىپىگە قوشۇلۇشىدۇر، دەپ بىلگەن. دەرھەقىقەت، ئالىم بىلەن زالىمنى بىرلەشتۇرگەن زامانىنىڭ ئىستىقبالى نېمىمۇ بولۇشى مۇمكىن؟ شائىر باشقا بىر رۇبائىسىدا «دانا تۇپراق، نادانلارنىڭ كۆكسى بەلەند» دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ «ھەق تەئالا» غا بولغان تەنقىدىي مۇناسىۋىتىنى بىلدۇرگەن. ئۇ ئاللاھ ۋىسالىغا تەلپۈنۈشىنى سۆيىدۇ. كۈنۈ، تۈن خىيالىدا يانىدۇ. تەكرى دەرگاھىغا يوروق يۇز بىلەن بارالماسلىقىدىن تەكرار - تەكرار ئۆكۈنىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ مەركىزىدە كۈندىلىك تەشۋىش، ئۆتكۈنچى ھەۋەسلەردىن كۆڭلىنى ئازاد قىلىشتەك كۈچلۈك ئىستەك يانىدۇ. بۇ ئىستەكنى روھنىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى



ئەركىنلىكى ئۈچۈن جانبازلىق قىلىش پەلسەپىسى دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

دۇنيا پەرەست ناجىنسىلەردىن بۇيىن تاۋلە،
بويىن تاۋلەب، دەريا بۇلىب تاشتىم مەنا.

«دەريا بولىب تاشماق» بۇ - پانالىق شاراپىتى. دولەتپەرەس، مال دۇنيا قۇللىرى بولغان ناكەسلەرگە بويۇن ئەگمەسلىكنىڭ ئاساسىي شەرتى پانالىقتۇر. ئىنسان ئۆمرىنىڭ قىسقا ۋە ئۆتكۈنچىلىكى ھەممىگە ئايان. ئەمما ئەشۇنى ياخشى بىلسىمۇ، ئۆزىنى دۇنيادا زادى ئۆتكۈنچى ھېسابلىمايدۇ. نېمىشكە؟ چۈنكى ئۇ، ئىشىق ۋە تەپەككۇردا ئۆزىنىڭ باقىلىغىنى تاپىدۇ. ئەھمەد يەسسەۋىي شېئىرلىرىنى ئوقۇپ، بىز «نېمىشكە ئۇنىڭ دانىشمەن قەلبى بۇنچىلىك تىنجسىز ۋە مىسكىن؟» دېگەن ئويغا كېلىمىز. بۇنىڭ سەۋەبى شۇنىڭدىكى، ئىلاھى مۇھەببەتكە بېرىلگەن قەلىب ئاسايىشلىقىنى پۈتۈنلەي ئۇنۇتقان بولىدۇ. ئازاب ۋە دەرد ھۆكمىگە رايىشلىق بىلەن بوي سۇنىدۇ. ئەسلىدە بۇ - قەلبىنىڭ شاتلىق مۇراسىمى. چۈنكى ئۇ ئەندى ھىچقاچان ۋە ھىچقانداق ۋەزىيەتتە غەپلەت تۇتقۇنى بولمايدۇ. ئۇ يەردىن، كۆكتىن ۋە ئىنساندىن ماھىيەت ئىزدەيدۇ. بۇ مەنىدە پانا ئەھمەد يەسسەۋىي ئۈچۈن ئەبەدىيەتكە ئىنتىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ك. گىلۋىسىي شائىرلارغا قارىتا: «ئەگەر ھەقىقەتنى ئوبرازلىق شەكىللەردە تەسۋىرلەپ بېرەلمەيدىغان بولساڭلار، ئۇ چاغدا شېئىرىيەتنى تىچ قويۇڭلار.» دېگەن ئىكەن. بۇ پىكىرنى راۋاجلاندۇرۇپ «ئەگەر پوئىتىك ئوبرازنىڭ دىلى ۋە تىلىنى چۈشەنمەيدىكەنسەن، ئۇ چاغدا شېئىر ۋە شائىر ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقارما»، دېيىش كېرەك بولىدۇ. پوئىتىك ئوبراز- ناھايىتى كۆپ قىرلىق قۇرۇلما. ئۇنىڭ ئاساسىي پەزىلەتلىرىدىن بىرى- مەزمۇندىكى قاتلامدارلىق، تۇيغۇدىكى رەڭدارلىقتۇر. ئا. لىسوۋ «پوئىتىك ئوبراز ھەققىدە» ناملىق ماقالىسىدا «ئوبراز- بۇ چەكسىزلىكتۇر» دېگەن. شېئىرنىڭ روھى ۋە غايىۋى قۇدرىتى ئوبرازدا مەركەزلەشتۈرۈلىدۇ.

سۆزلەر سىھىرى بىلەن مەنالار قاتلاملىرىمۇ ئوبراز باغرىغا يوشۇرۇنغان بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن گېگىل «قانۇنلارنىڭ شەپقەتسىز كۈچى بىلەن پىكىرلەرنىڭ ناخۇش ئۇيغۇنلىقىدىن تىلىققان چېغىمىزدا، پوئىتىك ئوبرازلاردىن تەبىئىي ھالدا ئارام ۋە ساپلىق ئىزدەيمىز.» دېگەنىدى. يەسسەۋىي كۆپچىلىك ھىكمەتلىرىدە پوئىتىك ئوبرازغا خاس كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇق ئىمكانىيەتلىرىدىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلانغان.

بىشەك بىلىڭ، بۇ دۇنيا بارچە خەلقدىن ئۇ تەرا،
ئىنانمەغىل مالىڭغە، بىر كۈن قولدىن كىتەرا.
ئاتا - ئانا، قەرىنداش قەيان كىتدى - پىكىر قىل،
تۈرت ئاياغلىغ چۈبىن ئات بىر كۈن سەنگە يىتەرا.

ئۈشبۇ قۇرلاردىكى ماھىيەت دۇنيانىڭ ئۆتكۈنچىلىكىدىن ئىبارەت. يالغۇز شۇ توغرىدىلىمۇ؟ ئەھمەد يۈگنەكىي «ھىببەت ئول - ھەقايىق» ئەسىرىدە دۇنيانى بىر قونۇپ ئۆتۈپ كېتىدىغان راباتقا ئوخشىتىدۇ. كېيىن ئۇنىڭغا مۇنداق جانلىق سۈپەتلەرنى بېرىدۇ:

دۇنيا كىشىگە بەزىدە بىر كۈلۈپ قارايدۇ - دە، بىردىنلا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ھۆمىيىدۇ. ئۇ ھەييار ۋە ئالدامچى. بىر قولىدا ساڭا بال تۇتسا يەنە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭغا زەھەر قوشىدۇ.

ئۇ زەھەرنى باشقا يەردىن ئالمايدۇ. چۈنكى دۇنيانىڭ ئۆزى بىر يىلان. ئۇنىڭ يىلاندەك يۇمشاقلىقى ۋە يۇۋاشلىقىغا ئالدانماسلىق كېرەك:

يىلان يۇمشاق ئەركەن ياۋۇز فىيل توتەر،
يىراق تۇرھۇ، يۇمشاق تىب ئىنانمەغو.

دۇنيانىڭ نەيرەڭ ۋە ئەپسۇنلىرى يالغۇز شۇلاردىنلا ئىبارەت ئەمەس. ئۇ بىر قارىغاندا سۆيۈملۈك ۋە گۈزەل، شۇڭا ئۇ يىلانغا ئوخشىمايدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئىچىگە مىڭلاپ كۆڭۈلسىزلىكلەر توپلانغان بولىدۇ. دۇنيانىڭ تاشقى بىزەكلىرىگە مەپتۇن بولۇپ، ئالدىراپ

ئۇنىڭغا كۆڭۈل بېرىش بولسا ھەممە خاتالىقلارنىڭ باشلىنىشىدۇر. دۇنيانى نەيرەڭ، سۇباتسىز، ئالدامچى، زالىم، ۋاپاسىز قىياپەتتىدە تەسۋىرلەش تۈركى خەلقلىرى شېئىرىيىتىدە XII ئەسىرلەردىلا بەدىئىي غايىۋى ئەنئەنە سۈپىتىدە شەكىللەنگەن ئىدى. يوسۇف خاس ھاجىپ ئۇنىڭغا «بىۋاپا دۇنيا» سۈپىتىنى بېرىدۇ. ئەھمەد يوگنەكىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئەھمەد يەسسەۋىيلەرنىڭ تەسۋىرىدە دۇنيا پوئېتىك ئوبرازغا ئايلاندۇرۇلغان. «بىشەك بىلىڭ، بۇ دۇنيا، بارچە خەلقدىن ئۆتەرا» مىسرالىرىدىكى «دۇنيا»، بىرىنچىدىن، ئەھمەد يۈگنەكي ئېيتقاندەك بىر قونۇپ كېتىدىغان «رابات» مەنىسىگە ئىگە. ئىككىنچىدىن، ئۇ ئىنسان ئۆمرىنىڭ دەرىزىسىدەك بىر گەپ. ئۇنىڭغا پىكىرەن نەزەر تاشلاپ، ئۆمۈرنىڭ نە قەدەر يۇگۇرۈكلۈكىنى بىلىشكە بولىدۇ. ئۇچىنچىدىن، ئۇ تەقدىر مىسالى. ئۆمۈرنىڭ خوددى شامالدەك ئۆتۈپ تۈگىشى تەقدىرىدىنمۇ ياكى دۇنيانىڭ ئىشىمۇ- بۇنى بىلىش تەس. شۇنىسى ئېنىقكى، تەقدىرنىڭ شەپقەتسىزلىكى ئالدىدا مال - دۇنياغا ئىشىنىش نادانلىق ۋە غاپىللىقتۇر. تۆتىنچىدىن، بۇ دۇنيا شۇنداق بىر «مەيدان» كى، ئۇنىڭدا ھەممە ئادەم ئاخىر - ئاقىۋەتتە «تۈرت ئاياقلى چۈبىن ئات» ئۇستىدە تۇغما ۋە جانسىز ھالدا ئۇ دۇنياغا كېتىشكە مەھكۇم. ئادەم تۇغۇلۇپ نېمىشقا ئۆلىدۇ؟ ئۆلۈپ يەنە نېمىشقا تۇغۇلىدۇ؟ شەرق مۇتەپەككۇرلىرى ئۆلۈمنى تىرىكلىكنىڭ تەتۇرى، شۇنداقلا ئۇنىڭ پاك تەرىپى دەپ ئېيتىشقان. نېمىشكە شۇنداق دېيىشكەن؟ بۇ ھەقىقەتنى قانداق قىلىپ چۈشىنىش مۇمكىن؟ تۈرمۇشنىڭ ئۇششاق - چۈششەك تەشۋىشلىرى ئۆلۈم ئالدىدا نېمىگە ئەرزىيدۇ؟ ئىنسان تىرىك مۇردىغا ئوخشاش ياشىماسلىقى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ۋاقىتنىي ئۆلتۈرمەسلىكى كېرەك. ۋاقىتنىڭ قەھرىدىن چۆچىمەسلىك بۇ قارامايلىق ۋە نادانلىق. ئۆلۈم چۈشەنچىسى ھاياتنى مەرىپەت بىلەن قەدىرلەش، ئادەم پەرزەندىنى ئەزىز بىلىش، مەنمەنلىك ۋە جاھالەت «تۆلپار» لىرىغا مىنمەسلىك دېگەندەك ھاياتى مەنتىقىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يەسسەۋىينى ئامالسىزلىق پەيتلىرىدە سائادەتكە بەل باغلىيالماسلىق ھېسلىرى بەكمۇ قىينىغان:

ئەيا دوستلەر، ھېچ بىلمەدىم مەن يۇلمىنى،
سائادەتنە باغلەمەدىم مەن بىلمىنى.
غەيبەت سۆزدىن ھېچ يېغمەدىم مەن تىلمىنى،
نادانلىغىم مېنى رەسۋا قىلدى، دوستلەر.

ئەھمەد يەسسەۋي ئۇچۇن سائادەت ۋە ھەقىقەت مەقسەت ئەمەس. ئۇنىڭچە ھەقىقەت يۇرەكتە. ھەقىقەت ئۇ - روھ. بارلىق ۋە ئالەم بىلەن روشەن ئۇيغۇنلىققا كىرىشىش - ئالىي سائادەت. سائادەت بۇ - مەرىپەت نۇرلىرىدىن ئاڭ ۋە دىلنى تىنىقلاندۇرۇش. شائىر ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى روھ ۋە روھى ھاياتنىكى ئۆزگىرىشلەر، يۈكسىلىشلەر ئارقىلىق ئىدراك قىلىشنى خالايدۇ. ئۇ ئىنساندىكى ئېچكى بايلىقنى مۇقەددەس بىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تاشقى بايلىقلار بىلەن گۈناھ ۋە قارامايلىقنىڭ ھەر قانداق تورىدىن ئۇ ھەزەر قىلىدۇ.

دۇنيادارلەر مالىن كۆرىپ ھەۋاقىلۇر،
مەنمەنلىكدە ئۇل دەۋائى خۇدا قىلۇر.

مۇنداق قارىغاندا، مەنسۇر ھەللاجمۇ «ئەنەل ھەق» دېگەندە خۇدالىق دەۋاسىدا بولغان. بىراق ئۇ دۇنياپەرەسلىككە ئەمەس بەلكى روھىي كامالەتكە ئىشەنگەن. ئۇ شاھ جەمشىتتەك تاجۇ - تەخت غورۇرى ۋە تەكەببۇرلىقىغا بېرىلگەن شۆھرەت قوللىرىدىن بولمىغان، بايلىق ۋە تەكەببۇرلۇق ئادەمنى ئۆز قەۋمى ۋە ئىلىدىن يىراقلاشتۇرىدۇ. ھەققە يېتىشىش سەپىرىدە كېتىۋاتقان كىشى بولسا تەبىئەت، جانلىق مەۋجۇداد، ھەتتاكى، «قۇرت ۋە قۇشلار» غىمۇ يېقىن بولىدۇ.

يەسسەۋينىڭ پوئېتىك پەلسەپىسىدىكى بۇنداق ھەقىقەتلەرنى ناۋائىي مۇكەممەل ئۆزلەشتۈرگەن. شۇڭا ئۇ كامىللىققا يېتىشىش، ھەققە ئېتىقاد قىلىش، مال - دۇنياغا بىرىلمەسلىكتە «تۈرك پىرى» بولغان ئەھمەد يەسسەۋىيدىن ئۆرنەك ئىلىشقا دەۋەت قىلغان:

ھەر كىشى كامىل ئىرور، بەس ئەنگە ھەق

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى



بەندىلىغى،

موندىن ئۆزگە تەمەئىي كەسبى كەمال ئەيلەمەكتىز.

ئالەمى فانى ئۈچۈن رەنجو مەشەققەت چىكمەكتىز،

مال ئۈچۈن غەم يىمەكتىز، فىكرى مەنال ئەيلەمەكتىز.

تۈرك پىرى كەبى ئالەمدىن ئۆتەكنى سىلكىڭ،

دوستىدىن غەيرى تەمەننائى ۋىسال ئەيلەمەكتىز.

ئەگەر يەسسەۋىي «ئۆتۈپ كەتكەن تەركىدۇنياچى»، دۇنيا قارىشى گۇمانىستىك ھەقىقەتلەردىن يىراق، پەلسەپىۋى قاراشلىرى «رېئاكسىئون» بولغىنىدا، ناۋائى ئۇنىڭ «ئالەمدىن ئۆتەك» سىلكىنىشىنى بىزگە نەمۇ قىلىپ كۆرسىتەرمىدى؟ ياكى بۇ ئۇلۇغ شائىر بۇ شېئىرىدا يەسسەۋىينىڭ «دۇنيا ئۈچۈن غەم يىمە، ھەقدىن ئۆزگىنى دېمە» دېگەن سۆزلىرىنى ئەينەن دېگەندەك تەكرارلارمىدى؟ ناۋائىنىڭ «مال ئۈچۈن غەم يىمەكتىز» دەپ يەسسەۋىيدىكى «دۇنيا» ئوبرازىنىڭ مەنىسىنى ئوخشاش مەزمۇندا شەرھىلىگەن. ناۋائى شېئىرىيىتىنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن، يەسسەۋىي ھىكمەتلىرىدىكى غايە ۋە پوئېتىك ئوبرازلارنىڭ تارىخى ۋە مۇندەرىجىسىنى ياخشى بىلىش لازىم. بۇنىڭغا ئىستەك بولمىغاندا، ئۇ چاغدا يەسسەۋىي ئىجادىيىتىنىڭ غايىۋى بەدئىي سىرلىرىنى توغرا ئېچىش ئۈچۈن ناۋائىنىڭ لىرىكىسىنىڭ مەنا ۋە ئوبرازلار دۇنياسىنى چوڭقۇر ئۆگىنىش كېرەك. مانا، يەسسەۋىيدىن بىر مىسرا:

توپراق بولغىل، ئالەم سەنى باسسۇن ئۆتسۇن.

بەزى يەسسەۋىي شۇناسلارنىڭ پىكرىچە، شائىر خۇددى مۇشۇنداق ئوبرازلىق ئىپادىلىرى بىلەن گويا كى «خەلقنىڭ قول ـ ئايىقىنى» زالىملار ئالدىدا كىشىنلەپ قويۇشنى مەقسەت قىلىپ قويغان ئەمىش. دەر ھەقىقەت، ئادەم نېمىشكە «تاغ» بولماي، «توپراق» بولىشى كېرەك؟ ئۇ ھىچقاچان ئالەمنىڭ ئايىقى ئاستىدا مىجىلىش ئۈچۈن تۇغۇلمايدۇغۇ؟ بۇ ھازىرقى زامان ئوقۇغۇچىسىنىڭ نۇقتىئىنەزىرى، چۈنكى ئۇ «توپراق» سۆزىنى ئەشۇ جايىدا، يا ئۆز مەناسىدا ياكى ئۆلۈپ توپراققا قوشۇلۇپ كېتىش مەزمۇنىدا چۈشىنىدۇ. شۇ ئورۇندا ئەزار بەيجان ئالىمى كامىل ۋە لېۋىنىڭ «سۆزلىنىڭ سېھرى» ناملىق كىتابىدىكى مۇنۇ پىكىرگە نەزەر ئاغدۇرۇپ كۆرەيلى: «ئىنجىل» ۋە «قۇرئان» فوزۇلىي سەنئىتى بىلەن بىرگىدۇر. «ئىنجىل» ئىنسانىنىڭ زەئىپلىكى، «قۇرئان» بولسا ئىنسانىنىڭ قۇدرىتى ئۈستىدە يارىتىلغان. «ئىنجىل» دا ئىنسان كۆچسىز. يارىدەم ۋە شەپقەتكە مۇھتاج بولۇپ ھەر قانداق زۇلۇمغا چىدايدۇ. «قۇرئان» بولسا ئىنسانىنىڭ كۈچلۈك ۋە يەنمۇ كۈچلۈك بولۇشىنى تەرغىپ قىلىدۇ. كۈچلۈك ۋە كۈچسىزلىكنىڭ بۇ دىنلىرى فوزۇلىي شېئىرىنىڭ ئىچكى مەزمۇنىدۇر.» مەزكۇر پىكىرلەرنى يەسسەۋىي ئىجادىيىتىگىمۇ تەتبىق قىلىش مۇمكىن. يەسسەۋىي سەنئىتىنىڭ باغرىدىمۇ، «كۈچلۈك ۋە كۈچسىزلىك دىنلىرى» يوشۇرۇنغان. ئۇنىڭدا ئىنجىلمۇ، قۇرئانمۇ بار. شائىر ئىجادىيىتىدە «قۇرئان» دىن ئۆتكەن غايە ۋە ئوبرازلار ئالاھىدە مەۋقەئىگە ئىگە. لېكىن ئۇلار قانداق فورمىلىلاردا ۋە قايسى مەقسەتلەردە ئۆزلەشتۈرۈلگەنلىكىنى ئېنىقلاش زۆرۈر. مانا شۇ چاغدىلا ھەقىقەت روشەنلىشىپ، چىن ماھىيەت يۈزىگە چىقىدۇ.

يەسسەۋىي «توپراق بولغىل...»، دېگەندە ناھايىتى چوڭ مەقسەتنى نەزەردە تۇتقان. كېلىك، ئەۋۋەل، ئادەمئاتا توغرىسىدىكى ئەپسانىنىڭ مەزمۇنىنى يادىمىزغا كەلتۈرەيلى. مەلۇمكى، دىنىي تەسەۋۋۇرلار بويىچە خۇدا دەسلەپ تۆت نەرسىنى يارىتقان ئىكەن. ئۇلار: ئوت، سۇ، يەر ۋە شامال. ئۇندىن كېيىن ئادەم يارالغان. بۇ ھەقتە ئەبولغازىخاننىڭ «شەجەرەئى تەراكىمە» ئەسىرىدە مۇنداق يېزىلغان: «...خۇدايىتائالا پەرىشتىلەرگە ئەيتىدىكى كىم، توپراقدىن كىشى

ياساپ، جان بېرىپ يەر يۈزىندە ئۆز ئورنۇمغە خەلىفە قىلىپ قويە تورمەن...» بۇ ھۆكۈمگە، پەرىشتىلەر، ئىنسانلار ئۆز نەپسىلىرىنى يېڭىشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ، دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈپتۇ. شۇندا خۇدا ئېيتقانمىش: «مەن بىلگەننى سىزلەر بىلمەسسىزلەر، بارىڭلار، توپراقتىن بىر كىشىنىڭ سۈرىتىنى ياساڭلار.» شۇندىن كېيىن ئەزرائىل ئەلەيھىسسالام خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن بېرىپ، يەر يۈزىدىكى ھەر تۈرلۈك تۇپراقتىن يىغىپ، مەككەئى موئەززە مەبىرلە تائىغىنىڭ ئارلىغىدا تۇپراقنى لاي قىلىپ ئادەمنىڭ سۈرىتىنى ياساپ ياتقۇزدىلەر» ئېيتىشلارچە، ئادەم شامال ياردىمىدە ھەرىكەتكە سېلىنىپ، يالقۇن بىلەن تېنى ئىسسىتىلىپ، قەلبى ھارارەتكە تولۇپتۇ ۋە ياراتقاننىڭ شەپقەتۇ ـ ساخاۋىتى تۈپەيلىدىن ئىنسان ئۆز ئەركىنى ئۆز ۋۇجۇدى ئىچىدىن تېپىپتۇ. تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىگە ئاساسلانغاندا، يۇقىرىقى تۆت نەرسىنىڭ ھەر بىرىدىن تۆت خۇسۇسىيەت، تۆت ھالەت، تۆت مەيىل ۋە تۆت سۈپەت بارلىققا كەلتۈرۈلگەن. 1 ـ تۇپراقتىن ـ سەبىر، ئۈمىد، (پەقەت خۇدانىڭ مەرھىمىتىگە) ياخشى خۇلق ۋە موروۋەت. 2 ـ سۇدىن ـ خۇشاللىق، ساخاۋەت، نازاكەت ۋە بىرلىك. 3 ـ شامالدىن ـ يالغان، ئىككى يۈزلىمىچىلىك، تاقەتسىزلىك ۋە تەنتەكلىك. 4 ـ ئوتتىن ـ نەپىس، كىبىر، تاما ۋە ھەسەت. بۇندىن باشقا تۇپراق ـ ئاللاھنىڭ مۇنەۋۋەر نۇرى، سۇ ـ ئۇنىڭ يورۇق ھاياتى، ھاۋا ـ بۈيۈكلىكى، ئوت ـ ئۇنىڭ غەزىپىنىڭ مىسالىدۇر. تۇپراق ۋە سۇ ـ جەننەت مۇلكى، شامال ۋە ئوت ـ دوزاخ دەھشىتى. بىز ئەمدى مۇشۇ شەرھى مەلۇماتلارنى ئېسىمىزدە تۇتۇپ، «تۇپراق بۇلغىل، ئالەم سېنى باسىب ئۆتىسىن» مىسراسىنى يەنە مۇلاھىزە قىلىپ كۆرەيلى. بىرىنچىدىن، «تۇپراق» بۇ يەردە ئاددى سۆز ئەمەس، بەلكى پوئىتىك ئوبراز. ئىككىنچىدىن، شائىر دىنىي ئىشەنچىلەرگە ئاساسلىنىپ ئىنساننى ئىزگۈخولىق ساھىبى، مۇرەۋەتلىك ۋە ئىلاھى زات شەرىپىگە ئېرىشىشكە چاقىرىۋاتىدۇ.

يەسسەۋىيدىكى بۇ تۇپراق ئوبرازى خۇددىي شۇ مەنا ۋە مەنتىقىلەردە ناۋائى شېئىرلىرىدىمۇ تەنبىق قىلىنغان مىساللارغا مۇراجىئەت قىلايلى:

بوقەدەر مەنزىلەتو قۇربى بۈيۈك پايەبىلە،
ئۆزىنى تۇتقۇۋچى تۇپراغ ئىلە ھەمۋار قەنى؟

تۇپراق بىلەن ئۆزىنى تەڭ كۆرۈش زادى نېمە؟ بۇ ـ بۈيۈكلۈك زېمىنى، ساددە ۋە كەمتەرلىكنىڭ يىلتىزى، كىبىر ۋە مەنمەنلىكتىن پاكلىنىش، ئىنسانلىق مەرتىۋىسى ئالدىدا باشقا ھەممە مەرتىۋىلەرنى نەزەرگە ئىلماسلىق. ناۋائىنىڭ باشقا بىر غەزىلىدىكى ئېتىراپىچە، «بىۋەفالەر ئوت، ۋەفا ئەھلى ئىرۇر تۇپراق» مىسراسىدىكى «ئوت» ۋە «تۇپراغ» سۆزلىرىنىڭ ئىككىلىسىلا پوئىتىك ئوبراز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوت ئوبرازى ئارقىلىق بىۋاپالىقنى توغدۇرىدىغان شەيتاننى ۋە ئىنسانى خىرىسلار توغرىسىدا ئويلىنىش كېرەك. ۋاپا ئەھلىنىڭ نېمىشكە «تۇپراق» بولىدىغانلىقىنىڭ سىرى ئەندى ئايان، ئەلۋەتتە. كۆرۈۋاتىمىزكى، يەسسەۋىينىڭ «تۇپراق بولغىل» دېيىشىنىڭ بىر سەۋەبى ناۋائىدا ئىزاھلانغان. مانا، بىر مىسال:

ئەي ناۋائى، ئۆزىنى مەقبۇل ئىستەسەڭ تۇپراق بۇل،
كىم ئىرور مەددود، ئولكىم باشىدە پىنداری بار.

مەددود ـ رەت قىلىنغان. بۇنىڭ سەۋەبى شەيتانى تەكەببۇرلۇق. دېمەك، ئۆزلىكىنى چۈشىنىش «ئۆزىنى مەقبول» ئىستەشنىڭ ئەڭ زور چارىسى تۇپراق سۈپەتلىكتۇر.

بىز تېخى يەسسەۋىيدىكى تۇپراق ئوبرازىنىڭ مۇندەرىجىسىنى تولۇق مۇھاكىمە قىلىپ كۆرمىدۇق. ئۇنىڭدا دىنىي چۈشەنچىلەر بىلەن باغلىق بولمىغان باشقا مەنا قاتلاملىرىمۇ بار. مەسئىلىگە كەڭرەك قاراپ سوئال قويايلى. تۇپراق نېمە؟ تۇپراق ـ ۋەتەن. تۇپراق نەچچە يۈز يىللاردىن بېرى نى ـ نى ئۇلۇغ پەرزەندلەرنى باغرىغا بېسىپ كېلىۋاتقان مىھىرلىك زېمىن. ئۇ قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭمۇ، ئاتا ـ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى



بوۋىلىرىمىزنىڭمۇ، بىزنىڭمۇ ئوخشاشلا شەپقەتلىك ئانىمىز. ئۇ كىلەچەك نەسلىمىزنىڭمۇ ئانىسى بولىدۇ. ئاجايىپ تۇرك شائىرى ئاشىق ۋەيسەل يازىدۇ:

ھاۋاغا باقسام مەن ھاۋا ئالارمەن،
تۇپراققا باقسام مەن دۇنيا ئالارمەن.
تۇپراقتىن ئايرىلسام نەدە قالارمەن،
مېنىڭ سادىق يارىم قارا تۇپراقتۇر.

شۇنداق، ھەقىنىڭ پۇتمەس خەزىنىسى تۇپراقتا. تۇپراق دۇنياسى ـ ۋەتەن دۇنياسى. يەرگە سېغىنىش ـ ئادەمىلىكنىڭ نۇرانە ئىپادىسى. ئانا زېمىنغا سېغىنغان كىشىنىڭ «مېنىڭ سادىق يارىم قارا تۇپراقتۇر» دېيىشى، ئۇنىڭ ئىشىق نۇرلىرىنى ۋەتەن تۇپرىقىغا بېغىشلاش ئىرادىسىنىڭ ئوبرازلىق ئەكس ئېتىشى.

بىزنىڭ شېئىرىيىتىمىزدە ۋەتەن ھەققىدىكى پەلسەپىۋى پىكىرلەر ئەھمەد يەسەۋىي ھىكمەتلىرىدىن باشلىنىدۇ:

باشىم تۇپراق، ئۆزۈم تۇپراق، جىسمىم تۇپراق،
ھەق ۋەسلىگە يېتەرمەن دىب روھىم مۇشتاق.

يەسەۋىينىڭ بۇ بېيىتىنىڭ ئىككىنچى قۇرىدىكى پىكىرنى ھەق ۋەسلىگە يېتىشكە ئارزۇ مەند كىشىنىڭ سۆزى دەپمۇ، ۋەتەن دىدارى سېغىنىشىدىكى كامىل قەلبىنىڭ روھى مۇشتاقلىقى دەپمۇ چۈشىنىش مۇمكىن. بۇنىڭدا ماھىيەت بەربىر ئۆزگەرمەيدۇ. چۈنكى، ئاشىق ۋىسالىنىڭ بشارىتىدە ئېيتىلغىنىدەك ۋەتىنىگە يار بولغان ئادەملەر ئىلاھى تىلەكلىرىگە يېتەلەيدۇ:

تىلەگىڭ بار ئىسە ئىستە ئاللاھدەن،
ئالماق ئۈچۈن ئۆزاق كىتمە توفراقدەن.
چومۇردلىك توفراققە بىرىلمىش ھەقدەن،
مېنىڭ سادىق يارىم قەرا توفراقدىر.

ئابدۇللا ئارىپوۋ يازىدۇ:

نېچۈن بېشىڭ ئېگىك، نېچۈن قەددىڭ ھەم،
نېچۈن نىگاھىڭنى تارتىدۇ تۇپراق؟
مېنىڭ يەر ئۈستىدە تونۇشلۇرۇم كەم،
مېنىڭ يەر ئاستىدا دوستلۇرۇم كۆپراق.

نىگاھىنى تۇپراق تارتمايدىغان كىشىلەر ياۋۇز ۋە جاھىلدۇر. دۇنيادىكى ھەممە نادان، ئىقتىدارسىز گۇمراھلارنىڭ نىگاھلىرى تۇپراقتىن ئۈزۈلگەندۇر. ئۇلارنىڭ ھېچقانداق ۋاقىتتا يەر ئاستىدا دوستلىرى بولمايدۇ. شۇنداقلا ئۇلار ھېچقانداق ۋاقىتتا تۇپراققا قوشۇلۇپ يانقان ئۇلۇغلىرىنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى قىلمايدۇ.

«تۇپراق بولغىل، ئالەم سېنى باسىب ئۇتسۇن». يەسەۋىي بۇنى كىملەرگە قارىتىپ ئېيتقان؟ بىزنىڭچە، دانا، تىخىمۇ توغرا راغى ئېيتقاتلىق دانىشمەنلەرگە قارىتىپ ئېيتقان. ھەر قانچە بولسىمۇ شائىر، ئېڭى پەس، روھى قاراڭغۇ كىمسىنلەردىن ھېچنەرسە كۈتمىگەن. شېئىر ئادەتتىكى گەپلەرنىڭ ئادەتتىكىچە بايانى ئەمەس. شېئىر چوڭقۇر پىكىر تۇيغۇلارنىڭ ئوبرازلىق ئىپادىسى. ئەھمەد يەسەۋىي ئەنە شۇ شېئىرى ئىمكانىيەتتىن پايدىلىنىپ، ئىنسانىنى ئۇلۇغلۇققا چاقىرغان. ئۇنىڭچە ئادەم ۋەتىنى بىلەن بىرلىككە ئېرىشسە، ئۇ چوقۇم ئۆز ئېلىنىڭ ھەتتا پۈتۈن ئالەمنىڭ ئېھتىرامىغا سازاۋەر. بۇنداق ئادەمنى ئەل چۈشىنىدۇ، دۇنيا تونۇيدۇ. بۇنداق قۇدرەتلىك زاتلارنى ئالەممۇ يېڭىپ، بېسىپ ئۆتەلمەيدۇ. يەسەۋىي مىسرالىرىدىكى پۈتۈنلۈك ئوبرازنىڭ ئاساسىي مۇندەرىجىسى ۋە ئۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان ئالەمشۇمۇل مەنا مانا مۇشۇ. ئاكادېمىك د. لىخاچېۋ مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئۆتمۇش بىلەن ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىدا بىر خىل تەتۇر ئالاقە مەۋجۇتتۇر. ۋاقىت ھەمىشە يېڭى نۇقتىنىزەرلەرنى يارىتىدۇ ۋە كونىغا يېڭىچە قاراشنى ۋە بۇرۇن بايقالمىغان نەرسىلەرنى كەشىپ قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.» مانا مۇشۇ تەلەپنىڭ كەينىدە قالماسلىق ھەممىزنىڭ ۋەزىپىسى.

(ئاپتورنىڭ ئۆزبېكستاندا نەشر قىلىنغان «شېئىرىيەت ۋە تەسەۋۋۇپ» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى)

مۇھەممەت پولات تەرجىمىسى